هەورامی لەهجەیە یان زمان؟

وەڵامێک بۆ فەرید ئەسەسەرد

دروستکردنی زمان زۆر لەوە زیاترە کە تەنها پێکهێنانی چەند سیستەمێکی هێما زمانییەکان بێت، بەڵکو پرۆسەیەکی بنچینەییە کە مرۆڤەکان لەو ڕێیەوە ناسنامەی کولتوریی خۆیان و ئەو کۆمەڵگەیەی لەسەر بنیات دەنێن کە ئینتیمایان بۆی هەیە.[1]

رۆی هاریس

زمانێکی سەربەخۆ یەکەم بنەمای نەتەوەیەکی سەربەخۆیە. کورد، زمانێکی خۆی هەیە کە هیچ پەیوەندییەکی بە زمانی تورکی و فارسییەوە نیە. بەڵام بە هۆی پەیوەندی و تێکەڵاوی لەگەڵ ئەو نەتەوانە کۆمەڵێک وشە و زاراوەی ئەو زمانانە هاتۆتە نێو زمانەکەیەوە، بە تایبەت لە فارسییەوە.[2]

فرێدریک میلینگن

سوداد ڕەسول

Institut Kurde de Paris

لەم سەد ساڵەی دوایی هەندێک لە کوردناس و ڕۆژهەڵاتناسەکان مشتومڕێکی زۆریان سەبارەت بە ناسنامەی لەهجەی گۆرانی و بن لەهجەکانی وەک هەورامی و زازایی و باجەلانی، وروژاندووە. لە توێژینەوەکانیان گومانیان خستۆتە سەر کورد بوونی ئەم لەهجە کوردییانە، ئەمە لە کاتێک لەوەتەی کورد هەیە و باسوخواسی مێژووی زمانی کوردی لە ئارادایە، ئەم لەهجانە وەک بەشێکی جیانەکراوی زمانی کوردی دانراون، بە تایبەت لەهجەی هەورامی کە ئەدەبیاتێکی دەوڵەمەندی زمانی کوردی پێ نووسراوەتەوە، هەروەها زمانی دینی ئەهلی هەق بووە و کتێبی دینەکەیان بە هەورامی نووسراوەتەوە.

لە پێشترین ئەو ڕۆژهەڵاتناسانەی کە گومانیان خستۆتە سەر کورد بوونی لەهجەی گۆران: چارلس ریو، ڤلادیمێر مینۆرسکی، مەیجەر سۆن، دەیڤید مەکەنزی بوون. هیچ گومان لەوەدا نییە کە ئەو ناوانە کەم هەتا زۆر بە نووسین و توێژینەوەکانیان زمان و مێژووی کوردییان دەوڵەمەند کردووە. لە سەردەمێک لە سەر ئەو بابەتە گرنگانە دواون کە فەرهەنگی کوردی لە ئاستێکدا بووە، زۆر پێویستی بەو توێژینەوانە بووە، بەڵام دەبێ هەمیشە ئەوە لەبەر چاو بگرین کە ئەوەی ئەوان نووسیوویانە لەبارەی کورد و زمان و مێژووەکەی، نابێ هەمووی بە ڕاست وەربگیرێ. ئەوانیش وەک هەموو توێژەرێک ئەو کەرەستە و بەڵگانەی

لەبەردەستیان بووە، بە پێی ئەو میتۆدەی لەو سەردەمە باو بووە لێکۆڵینەوەیان کردووە، ئەمە سەرەڕای ئەوەی، هەندێک لەو رۆژهەڵاتناسانە بە ئامانجی سیاسی و ڕەچاو کردنی بەرژەوەندی وڵاتەکانیان لەو ناوچانە، ئەو توێژینەوانەیان ئەنجام داوە، بۆیە دەکرێ بڵێین لە باسەکانیان تەواو ئەکادیمی و بێلایەن نەبوون. کاتی ئەوە هاتووە کە رۆشنبیری کورد بە نووسینەکانیان دابچێتەوە بە میتۆدێکی زانستیانەی نوێ، جارێکی دی بیانخوێنێتەوە و راستی و چەوتیان لێک هەڵاوێر بکات.

بۆچوونی چەوتی ئەو رۆژهەڵاتناسانە لەسەر ئەم لەهجە کوردییە، دواتر دەبێ بە سەرەتایەک بۆ کوردناسی دیکەی دوای خۆیان کە هەمان ئەو رایانەی پێش خۆیان، بە بێ لێکۆڵینەوە، دوبارە بکەنەوە. لە پاشان هەر ئەو بیروڕایانە وەک پەتایەک بە نێو هەندێک لە نوسەرانی کوردیشدا بڵاو بۆتەوە، جاروبار لێرەو لەوێ دەنگێک دەبیستی، یان وتارێک دەنووسرێ داوای زمانێکی سەربەخۆ بۆ لەهجەی هەورامی یان زازایی دەکەن، لەپاڵ ئەوەش داوای مافی زمانی خوێندن و ئیدارەش دەکەن کە گوایە هەورامی بۆ خۆی زمانێکی سەربەخۆیە و کوردی نیە، پێویستە مافە زمانییەکانی دابین بکرێ.

بەڕێز فەرید ئەسەسەرد وەک نووسەرێکی دیار لە ناو رۆشنبیری کوردییدا، بەمدواییە سەبارەت بە هەورامی کورتە وتارێکی لە گۆڤاری هەفتانە، ژمارە143 ، رێکەوتی 22 ی مایسی 2011 بڵاو کردەوە، بە ناوی (هەورامان و هەورامییەکان و زمانەکەیان) تیایدا بە ڕاشکاوی ڕایدەگەیەنێ کە هەورامی لەهجەیەکی کوردی نییە و پێویستە کورد مافی زمانیی هەورامییەکان ڕەچاو بکات، هەر بەوەشەوە ناوەستێت داوای بە ڕەسمی ناساندنی ناوچەی هەورامان دەکات وەک یەکەیەکی ئیداری.

لەم باسەدا لە پێشدا هەوڵ دەدەین جیاوازی نێوان لەهجە و زمان روون بکەینەوە، بە خێراییش ئاوڕێک لە بیروڕای هەندێک لەو رۆژهەڵاتناسە دەدەینەوە کە سەبارەت بە هەورامی دواون. دواتر لەبەر تیشکی ئەم روونکردنەوانە بیروڕاکانی ئەسەسەرد لەمەڕ هەورامی و هەورامان تاوتوێ دەکەین، هەروەها روونی دەکەینەوە کە ئایا هەورامی لەهجەیەکی زمانی کوردییە یان زمانێکی سەربەخۆیە.

Institut Kurde de Paris

لەهجە و زمان

توێژینەوە لە بارەی لەهجە و تایبەتمەندییەکانی و جودا کردنەوەی لەهجە لە زمان یەکێکە لە بابەتە گرنگەکانی زمانناسی کۆمەڵایەتی sociolinguistics چونکە ئەم مەسەلەیە راستەوخۆ پەیوەندی بەو کۆمەڵگەیەوە هەیە کە ئەو زمان و لەهجانە ئاخاوتنی پێ دەکەن. لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەم لقێکی زمانناسی بە ناوی لەهجەناسی dialectology پەیدا بوو بە مەبەستی لێکۆڵینەوە لە لەهجە و کۆکردنەوەی لەهجە مەحەلییەکان بە تایبەت هی گوندەکان، هەروەها چۆنیەتی پەیوەندییان لەگەڵ زمانی دایک، کێشەی لەیەکگەیشتن و لەیەکنەگەیشتنی ئاخێوەرانی ئەو لەهجانە لەگەڵ یەک، سەرەڕای روونکردنەوەی پەیوەندی لەهجە لەگەڵ زمانێکی ستانداردی خوێندن و نووسین.

زمانناسان تا ئێستا نەگەیشتونەتە پێوەرێکی راست و دروست بۆ جیا کردنەوەی لەهجە لە زمان. هەندێک تێگەیشتن لە زمانی یەکدی دەکەن بە بنەمایەک بۆ جیاکردنەوەی زمان لە لەهجە، واتە ئەگەر دوو شێوە ئاخاوتن لە یەک تێبگەن ئەوا دوو لەهجەی زمانێکە، ئەگەر لە یەکدی تێنەگەن ئەوا دوو زمانە. ئەم پێوەرە لە نێوان هەندێک زمان بە ڕاست ناگەڕێ، بۆ نمونە لە نێوان زمانە ئەسکەندناڤییەکان وەک

سوێدی و نەرویجی و دانیمارکی کە هەتا رادەیەکی باش ئەم زمانانە لەیەک تێدەگەن، هەڵبەت ئەمانە نابێ لەهجە بن، چونکە ئەمانە زمانی سەربەخۆی ئەو نەتەوانەن. یان لە نێوان زمانی چیکی و سلۆڤاکی کە بە چاکی لەیەک تێدەگەن بەڵام ئەمڕۆ دوو زمانن و خاوەن دوو دەوڵەتی نەتەوەیی جیاوازن. هەندێک لەهجەش کە لەیەک تێناگەن وەک لەهجەی عەرەبی مەغریبی لەگەڵ لەهجەی عەرەبی عێراقی، کەچی ئەم دوو لەهجەیە بە دوو لەهجەی عامی زمانی عەرەبی دادەنرێن، یانیش تێنەگەیشتنی ئاخێوەرانی هەندێک لەهجەی کوردی لەیەک، ناکرێ پێوەرێکی راست بێ کە ئەو لەهجە کوردییانە، کوردی نەبن.

هەندێکی دی پێکهاتی زمانی وەک جیاوازی ڕێزمان دەکەن بە پێوەر، واتە ئەگەر پێکهاتە زمانییەکە لەیەک نزیک بوو یان وەک یەک بوو، ئەوا دوو لەهجەی زمانێکە، ئەگەر لەیەک دوور بوون ئەوا دوو زمانن. ئەم پێوەرە بۆ جیا کردنەوەی هەندێک زمان لەیەکدی راستە، وەک کوردی و تورکی و کوردی و عەرەبی، یان ئینگلیزی و چینی کە بە پێکهاتی زمانیی و بە وشە و زاراوە و موفرەدات و ڕێنووسیش تەواو لەیەک دوورن، بەڵام بۆ هەندێک زمانی دی ئەم پێوەرەش سەرکەوتو نییە. سوێدی و نەرویجی و دانیمارکی لە رووی پێکهاتی زمانەوە زۆر لەیەک نزیکن، بەڵام ناکرێ بە لەهجە دابنرێن، ئەمانە زمانی سەربەخۆن، یان کرواتی و سربی و بۆسنی لە رووی پێکهاتی زمانەوە تەواو وەک یەکن، بەڵام ئەمڕۆ بە سێ زمانی سەربەخۆ دادەنرێن، هیندی و ئوردو و پونجابی چ لە رووی پێکهاتی زمانییەوە چ لە رووی وشەوە زۆر لەیەک نزیکن، بەڵام ئەمانە لە واقیعدا زمانی جیاوازن. هەر بۆیە زمانناسان هاتونەتەوە سەر ئەو باوەڕە کە زمان و لەهجە ناکرێ تەنها و تەنها بە مەفهومێکی زمانەوانی وەربگیرێ، بەڵکو زۆر هۆکاری دیکەی غەیری زمانی وەک بارودۆخی سیاسی و مێژوویی و جوغرافی و کۆمەڵایەتی و کولتوری دەوریان هەیە لە بڕیاردان لەسەر ناسنامەی زمان و لەهجە. ئەگەر هەر سێ زمانی ئەسکەندناڤی(سوێدی و دانیمارکی و نەوریجی) سەرەڕای تێگەیشتنیان لەیەک کە بە زمانی سەربەخۆ دادەنرێن لەبەر ئەوەیە چونکە هەر سێ زمان، سێ زمانی ستانداردی خاوەن ڕێنووس و کتێبی ڕێزمان و ئەدەبیاتی تایبەت بە خۆیان هەیە، سەر بە سێ دەوڵەتی نەتەوەیی جیاوازن و ئاخێوەرانیشیان زمانەکانیان بە زمانی سەربەخۆ دەزانن.[3]

بۆ زیاتر ڕۆشن کردنەوەی ئەم بابەتە، بارودۆخی زمانیی و لەهجەیی چەند وڵاتێک بە نمونە باس دەکەین. لە ناوچە سنوورییەکانی نێوان هۆڵەندە و ئەڵمانیا، بە درێژایی مێژوو جۆرێک لە نزیکی و لەیەکگەیشتنی لەهجەیی هەبووە و هەیە، کە لە لەهجەناسیدا پێیدەگووترێت(dialect continuum)[4] خەڵکی ئەو ناوچانە بۆ ئاخاوتن پەنای بۆ دەبەن. ئەو خەڵکەی هەردوو لای سنوور لە قوتابخانە و زانکۆ و سیستەمی ئیداری، زمانی ستانداردی هۆڵەندی و ئەڵمانی بە کاردێنن، کە ئەوان بەم دوو زمانە ستاندارده لەیەک تێناگەن، بەڵام بە لەهجەی ئاخاوتنی رۆژانەی خۆیان لەیەک تێدەگەن. لە دیوی هۆڵەندە خەڵک دەڵێن ئەمە لەهجەیەکی هۆڵەندییە، لە دیوی ئەڵمانیاش دەڵێن ئەمە لەهجەیەکی ئەڵمانییە کە ئەو دوو کۆمەڵە خەڵکە لەگەڵ یەک پێی دەدوێن. لەیەک گەیشتنی ئەو خەڵکە لەگەڵ یەک، ئەو دوو لەهجەیەی نەکردووە بە دوو لەهجەی یەک زمان. لێرەدا ئەو هۆکارەی کە ئەو دوو لەهجەیە لە یەک جیا دەکاتەوە، جیاوازی پەیوەندی نەتەوەیی و مێژوویی و سیاسی گەلی هۆڵەندی و ئەڵمانییە، سەرەڕای جیاوازی و سەربەخۆیی ناسنامەی زمانیی هۆڵەندی و ئەڵمانی، دەستنیشانی ناسنامەی ئەو دوو لەهجەیە دەکەن نەک پێوەرە زمانییەکان.[5]

Insitut Kurde de Paris

لە وڵاتێکی گەورەی وەک چین کە کۆمەڵیک لەهجەی هەمەچەشنی هەیە، یەک زمانی ستانداری نووسینی هەیە بە ناوی ماندارین Mandarin، کە ئەو زمانە بە چینی ناوەکەی پوتۆنگوا Putonghua یە. لە پاڵ ئەم زمانە ستانداردە زمانێکی دی هەیە بە ناوی کانتۆنی Cantonese کە لە هۆنگ کۆنگ و ماکاو چەند هەرێمێکی دی بەکاردێت و سەر بە لەهجەیەکە بە ناوی یوی Yue، ئەم زمانە هەرچەندە بووە بە زمانێکی رەسمی بۆ ئەو ناوچانە بەڵام بە هۆی پەیوەندی هاوبەشی فەرهەنگیی و مێژوویی لەگەڵ چین تا ئێستا هەر بە لەهجەیەکی زمانی چینی دادەنرێت.[6] زمانی چینی کۆمەڵێک لەهجەی هەمەچەشنی هەیە و تێکڕای ئەو لەهجانەش سەر بە یەک گروپی ئەتنیکی چینین بە ناوی هۆن Han کە گەورەترین گروپی نەتەوەییە لە جیهاندا و لە 98% دانیشتوانی چین پێکدێنێ. لەهجەکانی چین بە ڕادەیەکی ئەوتۆ لەگەڵ یەک جیاوازن هەندێک بە زمانە چینییەکان ناویان دەبەن، زۆربەی ئاخێوەری لەهجەکان بە زەحمەت لەیەک تێدەگەن. لەهجەکان بە زۆری لە ناوچەکانی باشوری رۆژهەڵاتی وڵاتەکەن. بۆ نمونە لەهجەی وو Wu کە 77 ملیۆن ئاخێوەری هەیە، لە هەرێمی جیانگسو و شانگهای و چەند هەرێمێکی دی قسەی پێدەکرێ، لە هەندێک ناوچەی شاخاوی ئەم هەرێمە تەنها ئەو لەهجەیە بە سەدان بن لەهجەی دی هەیە کە بە زەحمەت لەیەک تێدەگەن. لەهجەی مین Min کە 60 ملیۆن ئاخێوەری هەیە لە هەرێمی فوجیان و تایوان قسەی پێدەکرێ. لەهجەی شیانگ Xiang کە 36 ملیۆن ئاخێوەری هەیە و لە بەشی ناوەراستی باشوری رۆژئاوای وڵاتەکە لە هەرێمی هونان قسەی پێدەکرێ، ئەمانە و زۆر لەهجەی هەمەجۆری دی لەو وڵاتە، تەنها یەک زمانی یەکگرتوو بە یەک شێوازی نووسین writing system هەموو خەڵکی چینی لە یەک کۆکردۆتەوە. نهێنی مانەوەی ئەو هەموو لەهجە زۆرە بە یەکگرتوویی لەو وڵاتە پڕ دانیشتوانە تەنها بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە چین بە درێژایی مێژوو هەر لە هەزارەی سێهەمی پێش میلادەوە تاوەکو ئەمڕۆ بێ بڕانەوە خاوەن یەکێتییەکی بەهێزی کولتوریی چینی بووە.[7] کولتورێکی هاوبەش لەگەڵ زمانێکی یەکگرتووی نووسین و بە یەک شێوازی نووسینی چینی، ئەو هەستەی بە ئاخێوەری لەهجەکان بەخشیوە کە ئەوان سەر بە یەک زمانی نیشتیمانین. دوبارە لە پرسی جیاوازی لەهجەیی لە چین، فەرهەنگ و مێژووی هاوبەش و یەک ئەتنیکی هاوبەش رۆڵێکی یەکلاکەرەوە دەگێڕێ لە دەستنیشان کردنی سنووری لەهجە و زمان، ئینتیمای لەهجەکان بۆ یەک زمان و یەک نەتەوە، سەرەڕای ئەوە کە لەهجەکان لە رووی پێکهاتی زمانییەوە لەگەڵ یەک جیاوازن و لە ناوچەیەک بۆ ناوچەیەکی دی کێشەی لەیەک گەیشتنیان هەیە، هەر بۆیە ئەمڕۆ وڵاتێکی زەبەلاحی وەک چین کە لە هەموو وڵاتێک زیاتر هەمەچەشنی لەهجەیی هەیە، کەچی لە هەمان کاتیشدا کێشەی لەهجەیی نیە.

لێرەدا روون دەبێتەوە، بۆ دیاری کردنی لەهجە و زمان پێویستە پەیوەندی نەژادی و مێژوویی و کۆمەڵایەتی و کولتوریی و سیاسیی ئاخێوەرانی ئەو لەهجانەش ڕەچاو بکرێن. بۆ نمونە زمانی کوردی و فارسی لە رووی رێزمان و مۆرفۆلۆژی و فۆنەتیک و سینتاکسەوە بە رادەیەک لە یەک نزیکن کە لە رووی زمانەوانییەوە دەکرێ یەکێکیان بە لەهجەی ئەویدی دابنرێت، بەڵام وەک دەبینین لە رووی ئەتنیکی و کولتوری و سیاسی و مێژوویی و کۆمەڵایەتی، فارس و کورد تەواوێک لە یەک دوورن، هەر بۆیە ئەمڕۆ بوون بە دوو زمان و دوو نەتەوەی جیاواز، هیچ گومان لەوەدا نییە کە لە بنەچەدا ئەو دوو زمان و دوو نەتەوەیە لە یەک زمان و یەک نەژاد بە پاشکەوتون. زمانەکانی وەک سربی و کرواتی و بۆسنەیی لە یۆگوسلاڤیای پێشوو لە بنەچەدا یەک زمانن و بە باشیش لە یەک تێدەگەن، لە رووی رێزمان و مۆرفۆلۆژی و فۆنەتیک و سینتاکسەوە تەواو لەیەک نزیکن، بەڵام ئەمڕۆ بە هۆی هەڵوەشانەوەی یۆگوسلاڤیا و تێکچوونی ڕەوشی سیاسی نێوانیان و جیاوازی پێکهاتی دینی و کولتوری نێوانیان، هەر یەک لە

Institut Kurde de Paris

ئاخێوەرانی ئەو زمانانە کە لە پێشدا یەک زمان بوون بە ناوی زمانی سربی- کرواتی[8] ئەمڕۆ بوون بە زمانی سەربەخۆ و نەتەوەی سەربەخۆ و دەوڵەتی نەتەوەیی سەربەخۆ.[9] سربەکان بە مەزهەب مەسیحی سەر بە کەنیسەی رۆژهەلاتن و ئەرتەدۆکسن و ئەلفوبێکەیان کرلیکییە، کرواتەکان بە مەزهەب کاتۆلیکن و ئەلفوبێی لاتینی بە کاردێنن، بۆسنییەکان بە دین موسڵمانن و ئەلفوبێی لاتینی بەکاردێنن. ئەم جیاوازییانە بووە مایەی ئەوەی کە زمانی سربۆ –کرواتی کە زمانێکی یەکگرتووی ئەو ولاتە بوو بەرەو دابەش بوون بچێت. بە مانایەکی دی، بە هۆی گۆڕانی باردۆخی سیاسی و کێشەی کولتوریی، هەر لەهجەیەک بۆی هەیە ببێ بە زمان و سنووری ئینتیمای ئەتنیکی و نەتەوەییشی بگۆڕێ.

دەکرێ هەمان شت بگووترێ سەبارەت بە زمانە سلاڤییەکان و زمانە جەرمەنییەکان و زمانە سێلتیکەکان. کە رۆژگارێک یەک زمان بوون بەلاّم بەهۆی دوور کەوتنەوەیان لەیەک و گۆڕانی ژیانی کۆمەلایەتی و کولتوریی و سیاسیی و ئەتنیکییان ئەمڕۆ بوون بە کۆمەڵێک زمانی سەربەخۆ.

ئینسکلۆپیدیای زمانناسی کەمبریج بەم شێوەیە پێناسەی لەهجە Dialect دەکات: زمان لە کۆمەڵە لەهجەیەک پێکهاتووە، هیچ زمانێکیش بە بێ لەهجە نیە. لەهجە، شێوە ئاخاوتنێکی سەر بە زمانێکە کە ئەو زمانە لەلایەن کۆمەڵێک خەڵکەوە قسەی پێدەکرێ، لەهجە، کۆمەڵێک رەفتاری زمانیی و مەعریفەیی هاوبەشی لەگەڵ ئەو کۆمەڵە خەڵکە هەیە. بۆ دیاری کردنی لەهجە دەبێ لە پێشدا ئەو زمانە دیاری بکرێ کە ئەو لەهجەیە ئینتیمای بۆی هەیە. لەو زمانەدا هەر لەهجەیەک بۆی هەیە لە رووی گۆکردن یان تەلەفوز pronunciation ، فەرهەنگۆکی وشە vocabulary و ڕێزمان grammar لەگەڵ یەک جیاواز بن، یان وردتر بڵێین، بۆی هەیە لە رووی دەنگناسی phonology و وشەکانی فەرهەنگیی lexical وشەسازی morphology و ڕستەسازی syntax و ماناناسی semantics و پێکهاتی ڕستە syntactic structure وە لەگەڵ یەک جیاواز بن.[10]

بە گوێرەی ئەم روونکردنەوەیە، بۆ ئەوەی دەستنیشانی لەهجە یان دیالێکت بکەین دەبێ لە پێشدا بزانین کە ئەو لەهجەیە سەر بە چ زمانێکە و چ پەیوەندییەکی نەتەوەیی و کولتوری لەگەڵ زمانە سەرەکییەکە بەیەکەوەیان گرێ دەدا. هەروەها لەهجە بۆی هەیە لە رووی ڕیزمان و فۆنەتیک و وشە و دەربڕینی دەنگەکانی و دروستکردنی رستەوە لەگەڵ یەک جیاواز بن، بۆی هەیە ئاخێوەرانی لەیەک تێبگەن بە باشی و بۆی هەیە لەیەک تێنەگەن بە باشی، بوونی ئەم جیاوازییانە لە لەهجەدا نابنە پێوەر بۆ ئەوەی بە زمانی سەربەخۆ دابنرێن و یانیش لە لەهجەی زمانێک داببرێن.

کەواتە لەهجە کوردییەکان ئەگەر لە رووی پێکهاتی زمانییەوە لەگەڵ یەک جیاواز بن، ئەمە بەڵگەی ئەوە نییە کە ئەوانە لەهجە نین و زمانی سەربەخۆن، پەیوەندی مێژوویی و کولتوریی و کۆمەلایەتی هاوبەشی ئاخێوەرانی لەهجەکان، بە درێژایی مێژوو، ئەو لەهجانەی بە بەشێکی زمانی کوردی داناوە. هەر لەسەر ئەم بنەمایە، شەرەفخانی بدلیسی لە سەدەی شازدەیەم ، پێش سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزم لە رۆژهەلات، زۆر بە جوانی لەهجەکانی زمانی کوردی دەستنیشان کردووە کە دەڵی کوردەکان کە زمان و دابونەریتیان لەگەڵ یەک جیاوازە لە چوار بەش پێکدێن، یەکەم: کرمانج، دووەم: لوڕ، سێهەم: کەڵهوڕ، چوارەم: گۆران.[11] ئەمە بێجگە لەوەی لەهجە کوردییەکان لە هەموو روویەکی زمانەوانییەوە، ئەگەر بەراورد بکرێ لەگەڵ زمانە ئێرانییەکانی دی، لە زمانی کوردی زیاتر نزیکن تا زمانی دی. سەبارەت بە رادەی لەیەکگەیشتنی ئاخێوەرانی، ئەمەش بە پێی لەهجە و ناوچە دەگۆڕێ، بەلاّم بە گشتی

Institut Kurde de Paris

لەیەکگەیشتن لە نێوان زۆربەی لەهجە کوردییەکاندا هەیە. لە سەرانسەری کوردستاندا، کورد بە لەهجەی جیاواز لەگەڵ یەک دەئاخفن. ئەگەر کەسێک بۆ یەکەم جار لەگەڵ لەهجەیەکی دی ئاشنا بێت، بۆ ماوەیەکی کورت مانەوەیان لەگەڵ یەک، بە لەهجەی یەکدی شارەزا دەبن و لەگەڵ یەک بەکوردی دەدوێن.[12]

شیاوی گووتنە لە وڵاتێکی شاخاوی وەک کوردستان کە پڕیەتی لە بەربەستی سروشتی، وەک روبار و چیا و دۆڵ و .. . کە هەتا ئەم دواییەش ڕێگاوبانی هاتوچۆی زۆر کەم بووە، پەیوەندی کۆمەڵایەتی و ئابوری نێوان عەشیرەتە کوردەکان زۆر کەم و بێهێز بووە، نەبوونی شاری گەورە و پەرە نەسەندن و کەڵەکە نەبوونی سەرمایە لە کوردستان، سەرەڕای دابەشبوونی خاکەکەی، لە رووی سیاسییەوە، بە سەر چوار دەوڵەتدا کە ئەو دەوڵەتانەش هەمیشە هەوڵی تواندنەوی زمانی کوردییان داوە. بوونی تێکرای ئەم فاکتەرانە، زۆر ئاسییە لە وڵاتێکی وەک کوردستان، لەهجەی هەمەچەشن پەیدا ببێت. ئەمە بەتایبەت بۆ ناوچەی هەورامان کە پڕیەتی لە کێوی بەرز و تەلان و کەند و لەند، ئەگەر جیاوازی لەهجە لەوێ قوڵتر و فرە تر بێ، ئەمە دیارە بۆ هۆکارە سروشتییەکەی دەگەڕێتەوە.

هەورامی و ڕۆژهەڵاتناسان

هەر لەسەدەکانی هەژدەیەم و نۆزدەیەمی میلادییەوە کۆمەڵێک لە مسیۆنێر و رۆژهەڵاتناس، چ وەک گەڕیدە یان وەک بەرپرسی وڵاتەکەیان ڕوویان لە کوردستان کردووە یان پێیدا تێپەڕیون. زۆر رووداوی گرنگ و مێژوویی ئەو سەردەمەیان لای خۆیان تۆمار کردووە، بە تایبەت لە بارەی دابونەریت و ژیانی هۆزەکانی کورد. هەتا ڕادەیەکیش سەبارەت بە زمانی کوردی بیروڕای خۆیان دەربڕیوە. هەندێکیان زمانی کوردییان هەر بە زمان دانەناوە، هەندێکیش پێیان وابووە کە زمانی کوردی جۆرێک لە فارسی شێوێنراوە کەس لێی تێناگا و هیچ سەربەخۆییەکی زمانیی نییە.[13] سەبارەت بە لەهجە کوردییەکانیش باسوخواسییان لەسەر کردووە هەر یەکێک بە جۆرێک لە سەری دواوە. بەڵام ئەو لەهجە کوردییەی کە لە هەمووان زیاتر لای رۆژهەڵاتناسان جێگەی باس و مشتومڕ بووە، لەهجەی هەورامی بووە، کە زۆربەیان، بەتایبەت لەم سەد ساڵەی دوایی، پێیان وا بووە ئەمە کوردی نییە.

چارلس ریو Charles Rieu لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەم، یەکەم کەس بووە کە گومان دەخاتە سەر کورد بوونی هەورامی و بە لەهجەیەکی فارسی داناوە. دوو پارچە شیعری هەورامی، وەک لە پێشەکییەکە باسی دەکات، کەوا جێمس ریچ[14] لە گەشتەکەی بۆ کوردستان لە ساڵی 1820 لە سنە کڕیویەتی، ئەم دوو پارچە شیعرە لە کتێبێک لەگەڵ کۆمەڵێک دەقی دیکەی فارسی بە ناوی کاتالۆگی دەستنووسی فارسی لە مۆززەخانەی بەریتانی، ساڵی 1881، بڵاوی کردۆتەوە. ریو، لێکۆڵینەوەی لەسەر دەقە هەورامییەکە کردووە و لەگەڵ فارسی بەراوردی کردووە، لە ئەنجامی ئەم بەراوردە دەڵی ئەم لەهجەیە هەرچەندە لە کوردستان قسەی پێدەکرێ، بەڵام لە رووی وشە و پێکهاتی ڕێزمانییەوە، بە شێوەیەکی بنچینەیی فارسییە، هەروەها لەگەڵ فارسی، لە رووی فۆنەتیک و گەردان کردن و ئامرازەکانی پەیوەندی prepositions و چەند وشەیەکی دیکەی تایبەت، جیاوازی هەیە.[15]

Institut Kurde de Paris

دەکرێ سەرلەبەری بۆچوون و بەڵگەکانی ریو بخرێتە بەر باس و لێکۆڵینەوە، بەڵام ئەمە لە چوارچێوەی ئەم باسەی ئێمە بەدەرە. تەنها لە رووی وشەوە vocabulary سەرنجێکی ئەو چەند وشەیە دەدەین کە ئەو لە ئەنجامی بەراوردەکە هێناویەتەوە، پێی وایە ئەو وشانە لە فارسییەوە گۆڕانی فۆنەتیکی بەسەردا هاتووە بووە بە هەورامی:

فارسی	هەورامی	کرمانجی ناوەڕاست[16]
دیدار	دیار	دیار
زیاده	زیا	زیاد
سپید	سپی	سپی
پیاده	پیا	پیادە
زود	زوو	زوو
دید	دی	بینی، دی
شهر	شار	شار
فهم	فام	فام
زهر	ژار	ژار، ژەهر
مهر	مۆر	مۆر
کوه	کو	کێو

فارسی	هەورامی	کرمانجی ناوەڕاست
محنت	مەینەت	مەینەت
شعله	شۆڵە	شۆڵە، بڵێسە
وعده	وادە	وادە
زخم	زام	زام، برین
ساعت	سات	سات،سەعات
شب	شەو	شەو
زبان	زوان	زمان، زوان
گونه	وێنە	وێنە، شێوە
کدام	کام	کامە، کام
صحرا	سارا	سارا، بیابان
مرغ	مەل	مەل، باڵندە

Institut Kurde de Paris

ئەگەر سەرنج بدرێ لەم بەراوردە، لە ستونە کوردییەکان روون دەبێتەوە کە هەورامی لە رووی وشەوە چەندە لە کوردی نزیکترە تا فارسییەکە. ئەمە ئەوە نیشان دەدات کە چارلس ریو شارەزاییەکی تەواوی لەبارەی لەهجەکانی زمانی کوردی نەبووە، بە تایبەت هەورامی. وا پێدەچی فارسی زانیوە، بەڵام

هەورامی و لەهجەکانی دیکەی کوردی نەزانیوە، هەر بۆیە لە بەراوردەکەی بەهۆی بوونی چەند وشەیەکی نزیک بە فارسی لە شیعرە هەورامییەکە، هەورامی زیاتر بە لای زمانی فارسییدا بردووە. بەڵام بۆ کەسێک کە کوردی و فارسی چاک بزانێ، روون دەبێتەوە کە هەورامی لە کوردی نزیک ترە تا فارسی.

مەیجەر سۆن ، دوای چارلس ریو، لە نووسینەکانی زۆر بە توندی نکوڵی لە ناسنامەی کوردی هەورامی دەکات. هەمان بۆچوونی ریو دوبارە دەکاتەوە و دەڵێ هەورامی لەهجەیەکی فارسییە، وای بۆ دەچێ لەسەردەمی هاتنی عەرەب، هەورامی لەهجەیەکی فارسی بووە بەڵام بە هۆی شاخاوی و سەختی شوێنەکەی، خۆی لە وەرگرتنی وشەی عەرەبی پاراستووە و ئەو گۆڕانەی کە بەسەر فارسی نوێدا هاتووە بە سەر هەورامییدا نەهاتووە. دابڕانی هەورامی هەر لە زووەوە لە زمانی دایک، دوچاری هەندێک گۆڕانی فۆنەتیکی و مۆرفۆلۆجی هاتووە. بۆ ئەم مەبەستەش چەند شیعرێکی هەورامی بە نمونە هێناوەتەوە لە بەراوردەکەی هەمیشە تەئکید دەکاتەوە کە ئەمە لەهجەیەکی فارسییە.[17] لە شوێنێکی دیکەی هەر ئەو نووسینە کە دێتە سەر لە لەهجەی زازا دەڵی ئەویش کرمانجی نیە، وەک هەورامی وایە بەڵام ئەو لە کرمانجی گەلێک وشەی خواستووە، نەکەوتۆتە ژێر تەئسیری فارسی نوێ، لەهجەیەکی گۆرانی باش پارێزراوە.[18] سۆن لە نووسینی دیکەی کە دێتە سەر زمانی کوردی هەمیشە ئەو بانگەشەیە دوبارە دەکاتەوە، بۆ نمونە لە کتێبێکی دیکەی کە راپۆرتێکە سەبارەت بە ناوچەی سلێمانی، کە دێتە سەر زمانی کوردی، باسی هەورامی دەکا و دەڵی هەورامان زمانێکی تەواو جیاوازی هەیە، لەهجەی هەورامی وەک دیارە فارسییە، بەوە دەناسرێتەوە کە لەلایەنی فرمانەوە verbs شێوە ڕیزمانەکەی کوردی نیە.[19] لە شوێنێکی دیکەی هەر ئەو کتێبە لە لاپەڕە 80 – 81 دوبارە لە باسی زمان دێتەوە سەر هەورامی و دەڵێ: " لە بنەچەدا کوردی نیە هەر لە فارسی کۆنەوە نزیکە، یان ڕەنگە زمانی تاجیکی بی لە سەردەمێک لە ناوەڕاستی ئێران قسەی پێکراوە، یان بۆی هەیە لە ڕەگەزێکی دی بن و لە ئێرانەوە بۆ باشوری کوردستان کۆچیان کرد بێ، بەهەرحاڵ لە ئەسڵێکی کوردی نین ". سۆن لە کتێبێکی دیکەی دوبارە دێتەوە سەر باسی گۆرانەکان، دەڵێ ئەگەر گۆرانەکان لە رووی ئەتنۆگرافییەوە لێکۆڵینەوەیان لەسەر بکرێ ئەوا بۆی هەیە بگەینە ئەو ئەنجامە کە ئەوانە کورد نەبن، ئەوجا یان فارسن یان لوڕن، هەروەها دەڵێ لەو ناوچەی سنووری نێوان کوردستان و لوڕستان، چەند هۆزێک هەن، ئەوانە نە کوردن و نە لوڕن، بە لەهجەیەک قسە دەکەن کە وا پێدەچێ پاشماوەی فارسی (تاجیکی) کۆن بێ.[20]
لە بۆچوون و بیروڕا جیاوازەکانی سۆن لە بارەی گۆرانەکان و لەهجەی هەورامی، جۆرێک لە نارۆشنی و هەڤدژی و دوودڵی هەیە، ئەو هەمیشە دوبارە و چەند بارەی دەکاتەوە کە ئەوانە کورد نین و لەهجەکەشیان کوردی نییە، هەندێک جار زۆر بە راشکاوی ئەوە دەڵێ، لە هەندێک شوێنی دی بە جۆرێک لەسەریان دەدوێ وەک بڵێی هێشتا بە باشی دڵنیا نیە ئەوانە چیین. هەر بۆیە وای پێ باشە لێکۆڵێنەوەی ئەتنۆگرافییان لەسەر بکرێ. لێرەدا ئەو پرسیارە دێتە پێش ئەگەر ئەو هێشتا دڵنیا نییە کە ئەوانە چین، کەواتە بۆ دەبێ ئەوەندە پێداگری لەسەر کورد نەبوونیان بکات؟
دیارە سۆن- یش وەک ئەوانەی پێش خۆی تەنها بە بەراوردێکی سەرپێی نێوان هەورامی و فارسی ئەو بڕیارەی داوە نەک بەورد بوونەوە و بەراوردێکی زانستیانە بۆ لەهجەکانی کوردی لەگەڵ هەورامی، ئەمە بێجگە لەوەی لە دیاری کردنی ناسنامەی ئەم لەهجەیە ئەویش تەنها حیسابی بۆ پێوەرە زمانەوانییەکان کردووە، ناسنامەی کولتوری و ئەتنیکی هەورامییەکانی ڕەچاو نەکردووە کە لە بنەچەدا کوردن.

لە زمانناسیدا، ئەو زمانانەی کە سەر بە هەمان خێزانی زمانیین لە رووی وشە و ڕێزمانەوە لەیەک چوونیان هەیە. زمانی کوردی هەورامی یان لەهجەکانی دیکەی کوردی و فارسی ئەگەر لە یەکچوونیان هەبێ، ئەمە زیاتر بەهۆی ئەوەیە کە سەر بە گروپی زمانە ئێرانییەکانن، ئەمە هەرگیز مانای ئەوە نییە کە هەورامی لەهجەیەکی فارسی بێ. هەروەک هەمان پەیوەندی کە لەنێوان زمانە جەرمەنییەکان هەیە، وەک نزیکی نێوان هۆڵەندی و ئەڵمانی لە رووی ڕێزمان و وشەوە، یان لە زمانە جەرمەنییەکانی باکور لە

Institut Kurde de Paris

نێوان سوێدی و نەرویجی و دانیمارکی. ئەم نزیکییە هەرگیز نەبۆتە بەڵگەی ئەوەی کە ئەو زمانانەن یەک لەهجەی ئەویدی بێ و زمانی ئەو نەتەوانە نەبێ. لە بارەی تاجیکییەوە کە لەهجەیەکی زمانی فارسییە ئەمڕۆ لە ئەفغانستان و تاجیکستان لەلایەن تاجیکەکانەوە پێی دەدوێن، ناوی فارسی (دەری)یە، سۆن، پێی وایە لە ناوەڕاستی ئێران بوو بن و هەورامییش دەداتە پاڵ ئەو لەهجە فارسییە، ئەمە لە کاتێک تاجیکی شوێنە مێژووییەکەیان ئاسیای ناوەڕاستە نەک ناوەڕاستی ئێران.

سۆن لە نووسینەکانی لە بارەی زمانی کوردییەوە هەر بە تەنها لەهجەی هەورامی ناکا بە فارسی، بەڵکو لەهجەی ئەردەلانی و کەلهوڕ و لوڕیش دەخاتە پاڵ زمانی فارسی کۆنەوە. لە بارەی لەهجەی ئەردەلانییەوە، پێی وایە ئەو لەهجەیەش هەر لە فارسی کۆن وەرگیراوە، لە کۆندا وەک هەورامی بووە، لەپاشان دوای کۆچکردنی کوردەکانی سەرەوەتر، واتە لە ناوچەی موکریان، بۆ سنە و دەروبەری، لەهجەکە گۆڕانی بەسەرداهاتووە و لە لەهجەی موکری نزیک بۆتەوە.[21] سۆن بۆ پشت ڕاستکردنەوەی ئەم ڕایانەی هیچ بەڵگەیەکی مێژوویی و زمانەوانیی پتەو نادات بە دەستەوە، بۆیە ئەمانەش تەنها دەچنە نێو خانەی گریمانکارییەوە.[22]

دوای سۆن، ڤلادیمێر مینۆرسکی وەک ئەوانەی پێش خۆی نکوڵی لە کورد بوونی هەورامی دەکا، کە ئەو بە (گۆران) ناوی دەبا، پێیوایە گۆرانەکان کورد نین و لەهجەکەشیان کوردی نییە. لە مێژوودا بە دوای ڕیشەی ناوی گۆران دا دەگەڕێ و وای بۆ دەچێ کە گۆرانەکان لە ناوچەی دەریای خەزەر(قەزوین) بۆ ناوچەی ئێستای خۆیان کۆچیان کرد بێ و زمانەکەشیان هەر زمانێکی کۆنی ئەو ناوچەیە.[23] لەم باسەی مینۆرسکی تەنها باس لە ڕیشەی ناوی گۆران دەکا کە بە پێی تێگەیشتن و لێکدانەوەی خۆی ئەوان لە بنچەدا لەو ناوچەیە هات بن، بەڵام هیچ بەڵگەیەکی مێژوویی نادا بە دەستەوە کە ئەوان کەی و چۆن و بۆچی کۆچییان کردووە و لە سەر چ بنچینەیەک ئەوانە هی ئەو ناوچەیە بن. بوونی چەند ناوێکی وەک دەیلەم و دەیلەمستان و گیلان و لاهیجان لە ناوچەی گۆرانەکان و ڕۆژئاوای ئێران دەکاتە بەڵگەیەک کە ئەوانە لە ناوچەی گیلانی سەر دەریای خەزەرەوە کۆچیانکرد بێ و ئەو ناوانەیان لەگەڵ خۆیان هێنا بێ. یانیش پێی وایە ناوی دملی (زازایی) هەڵگەڕاوەی ناوی دەیلەمە. ئەم جۆرە بۆچوونانە لە ڕووی مێژووییەوە تەنها بە گریمانکاری دادەنرێت بەڵگەیەکی سەلمێنراوی ئەم مەسەلەیە نییە. هەروەک خۆیشی هەر وای بۆ دەچێ.

دەیڤید مەکەنزی، چەندین لێکۆڵینەوە و کتێبی سەبارەت بە زمانی کوردی و لەهجەکانی نووسیوە. لە بواری لێکۆڵینەوە لەمەڕ لەهجەی هەورامی کتێبێکی نووسیوە بە ناوی (The Dialect of Awroman) لەم کتێبە لە پێشەکییەکەی باسی ئەوە دەکا کە لە ساڵی 1957 کەسێکی خەڵکی هەورامانی لهۆنی لە لەندەن بینیوە، سەرچاوە و کەرەستەی لەهجەی هەورامی لەو کەسە وەرگرتووە، لەپاشان لە ڕووی فۆنەتیک و مۆفۆلۆژی و سینتاکسەوە دیراسەی کردووە، وای بۆ دەچێ کە ئەو لەهجەیە لە لەهجەکانی دیکەی زمانی کوردییەوە دوورە و لە زۆر ڕووەوە بە لەهجەیەکی کۆنی ناوەڕاستی ئێرانی دەچێت.[24] لە لێکۆڵینەوەکەی بە دەردەکەوێت کە ئەویش وەک ئەوانەی پێش خۆی نەچۆتە ناوچەی هەورامان و لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی بکات و لەهجەکەیان بە چاکی فێر بێ، ئەوجا بەراوردێکی ورد و زانستی هەورامی و لەهجەکانی دیکەی کوردی بکات. بوونی وشە و موفرەداتی کۆن لە هەورامی کردووە بە بیانویەک بۆ ئەوەی لە زمانی کوردی داببڕێ.

Institut Kurde de Paris

مەکەنزی لە نووسینێکی دیکەی لەبارەی (گۆران) لە ئینسکلۆپیدیای ئیسلام، دەڵی ئەو گریمانەی کە ئەسڵی گۆرانەکان دەباتەوە بۆ نزیک دەریای خەزەر (قەزوین) لە رووی زمانەوانییەوە پشتیوانی لێ دەکرێ. گۆرانە زازاکان (دملی) لە دەریای خەزەرەوە بۆ رۆژئاوا بۆ ناوچەی ئەرمەنستانی کۆن، کۆچیان کردووە، بەڵام گۆرانەکانی پێشوو بۆ باشور کۆچییان کردووە بۆ ناوچەکانی باشوری چیاکانی زاگرۆس، دواتر کەوتونەتە ژێر شەپۆلی کوردەکان کە لەو ناوچەیەدا بڵاو بوونەتەوە، زمانی گۆرانەکانیش تەئسیری خۆی لەسەر کوردی ناوەڕاست بە جێهێشتووە.[25] ئەم بۆچوونەی مەکەنزی وەک ئەوەی مینۆرسکی هیچ بەڵگەیەکی مێژوویی نیە تا ئەو کۆچکردنە گەورەیە روون بکاتەوە، بۆیە ناکرێ وەک راستییەکی مێژوویی و زمانیی پشتی پێ ببەسترێ، ئەگەر لە دوا رۆژیش راستی ئەو کۆچکردنە بە دەرکەوێت ئەمە دوبارە هیچ لەو ڕاستییە ناگۆڕێ کە بوونی گۆرانەکان و تێکەڵ بوونیان بۆ ئەو ماوە درێژە و بە بەردەوامی لەگەڵ کورد و ناسینی خۆیان وەک کورد و ناسینی زمانەکەیان وەک لەهجەیەکی کوردی، ئەمانە رەگەزی سەرەکین بۆ ناسینی ئەو کۆمەڵە خەڵکە وەک کورد. دیارە هیچ نەتەوەیەک هەر لە ئەزەلدا نەتەوە نەبووە، بە نەتەوە بوون پرۆسەیەکی مێژوویی و زمانیی و فەرهەنگیی درێژخایەنە، بەردەوام لە گۆڕان و پەرەسەندن دایە، تا بەو رۆژە دەگا کە ئەو کۆمەڵە خەڵکە خۆیان وەک یەک نەتەوە دەناسێنن.[26]

مەکەنزی نەک هەر گومان دەخاتە سەر لەهجەی هەورامی، بەڵکو گومان دەخاتە سەر لەهجەکانی دیکەی کوردی بە گشتی. لە نووسینێکی دیکەی بە ناوی (ئەسڵی زمانی کوردی)، لە رێی بەراورد کردنی کۆمەڵێک وشەی کوردی ناوەڕاست و هەورامی و فارسی و بەلوچی و ئاوێستایی و زمانی دیکەی ئێرانی، وای بۆ دەچێ کە زمانی کوردی لە ژێر تەئسیری زمانی فارسی ناوەڕاست – کە بە پەهلەوی ناسراوە- پەرەی سەند بێ و سەر بە گروپی زمانە ئێرانییەکانی باشوری رۆژئاوا بێت، نەک، وەک سەلمێنراوە کە سەر بە گروپی زمانە ئێرانییەکانی باکوری رۆژئاوایە، کە ئەو ناوچەیە شوێنی مێژوویی مادەکان بووە. هەر لەسەر ئەو ئەساسە زمانەوانییەش پێی وایە کورد لە نەوەی مادەکان نین.[27]

ئەوەی شایانی سەرنج بێ لە کاری رۆژهەڵاتناسان، لە توێژینەوەکانیان لە بارەی زمانی کوردی و لەهجەکانی، هەمیشە هەوڵیان داوە رەچەڵەک و بنەچەی زمانی کوردی ببەنەوە سەر زمانی فارسی یان بە لەهجەیەکی زمانی فارسی دابنێن، چونکە لە توێژینەوەکانیان زمانی فارسییان کردووە بە پێوەرێک بۆ هەڵسەنگاندن و تێگەیشتن لە رەسەنایەتی و ناسنامەی زمانی کوردی. وەک زمانێکی سەربەخۆ لە زمانی کوردییان نەکۆڵیوەتەوە، هەر بۆیە زۆر بە ئاسانی، ئەسڵ و بنەچەی لەهجە کوردییەکانیان بردۆتەوە سەر فارسی کۆن یان پەهلەوی یا تاجیکی. وەک مسیۆنێری ئەمەریکی فۆسوم Fossum درکی بەم ئیشکالیەتە کردووە، لە پێشەکی کتێبەکەی لەسەر رێزمانی کوردی کە لە سەرەتای سەدەی بیستەم بۆ کاری مسیۆنێری لە ناوچەی موکریان، دایناوە، دەڵێ: زماننانسە ئەوروپییەکان لە چاویلکەیەکی فارسییەوە لە زمانی کوردییان ڕوانیوە، یان دەڵی، ئەوان بۆ تێگەیشتن لە بنەچە و فۆرمەکانی زمانی کوردی بە (ئەسپی فارسی) لێیان خوڕیوە.[28] هیچ گومان لەوەشدا نییە کە زۆربەی ئەو رۆژهەڵاتناسانە بە چاویلکەیەکی فارسییەوە لە لەهجەی هەوراميیان ڕوانیوە هەر بۆیە زۆر بە ئاسانی ئەو لەهجەیان بە زمانی فارسییەوە لکاندووە.

لەم روونکردنەوەیە ئاشکرا دەبێ ئەوەی ئەم کێشەیەی بۆ هەوراميیەکان و لەهجەیەکی کوردی دروست کردووە، رۆژهەڵاتناسەکانن کە لە تێڕوانینێکی تاک رەهەندی زمانەوانی سەیری ئەم لەهجە کوردییەیان

Institut Kurde de Paris

کردووە، تەنها لەلایەنی پێکهاتی زمانیی و جیاوازی مۆرفۆلۆژییەوە بەراوردی هەورامی و لەهجەکانی دیکەی کوردییان کردووە، بەبێ ئەوەی لایەنە نەتەوەیی و فەرهەنگییەکەی ڕەچاو بکەن، کەوتونەتە بڕیاردانی چەوت و دوور لە ڕاستی لەسەر ئەم لەهجە کوردییە و لە زمانی کوردییان دابڕیوە. هەر ئەم بۆچوونە چەوتانە تەئسیری کردۆتە سەر نووسینەکانی رۆژهەڵاتناس و کوردناسانی دیکەی دوای خۆیان، کە ئەوانیش هەر لە سەر هەمان شێواز، بەبێ لێکۆڵینەوە، ئەم ڕایەیان دوبارە کردۆتەوە.[29] وەک لە نووسینەکانیان دیارە شارەزاییان لەسەر لەهجە کوردییەکان کەم بووە و بەراوردەکانیان سەرپێی و سادە بووە، بە لێکۆڵینەوەیەکی وردی زانستی ئەو بڕیارەیان نەداوە.[30] هیچ گومان لەوەشدا نیە کە ڕایەکەی فەرید ئەسەسەرد و هاوشێوەکانی، سەبارەت بە هەورامی، هەر لەم سەرچاوانەوە هەڵقوڵاون و هەر لەوێشەوە ئاو دەخۆنەوە. چونکە بەر لە بیروڕای ئەو رۆژهەڵاتناسانە، هیچ نووسەر و مێژوونووس و زمانەوانێکی کورد تەنانەت هەورامییەکان خۆیشیان رۆژێک شتێکی لەم بابەتەیان نەگووتوە.[31]

هەورامی وەک لەهجەیەکی زمانی کوردی

بیروڕای چەوتی ئەو کوردناس و رۆژهەڵاتناسانە سەبارەت بە زمانی کوردی، بە تایبەت لەهجەی هەورامی لە نێو کوردا بێ وەڵام نەماوەتەوە. لە ساڵی 1964 تەوفیق وەهبی لە لێکۆڵینەوەیەکی رەخنەیی، گریمان و بۆچوونە زمانەوانییەکانی مەکەنزی لەمەڕ بنەچە و رەسەنایەتی زمانی کوردی رەت دەکاتەوە، دەیسەلمێنی کە زمانی کوردی زمانێکی ئارییایی سەربەخۆیە و راستەوخۆ لە زمانی ئاوێستایی و مادەکانەوە پەرەی سەندووە، بنەچەی نەتەوەی کوردیش هەر بۆ مادەکان دەگەڕێتەوە.[32] بۆ سەلماندنی ئەم ڕایەی، بەراوردی وشە و زاراوەکانی لەهجە کوردییەکان، بە تایبەت لەهجەی هەورامی دەکات و دەیسەلمێنێ کە لەهجەیەکی رەسەنی کوردییە و شێوەی کۆن archaic ی خۆی پاراستوە. هەروەها تەوفیق وەهبی بۆ قاموسە ئینگلیزی – کوردییە هاوبەشەکەی لەگەڵ ئەدمۆندز، شانبەشانی لەهجەکانی دیکەی کوردی سوودی لە وشەکانی لەهجەی هەورامیش وەرگرتووە.[33]

محەمەد ئەمین هەورامانی کە توێژەرێکی ناسراوی هەورامانناسییە، لەم بوارەدا کۆمەڵێک کتێب و لێکۆڵینەوەی بەپێزی نووسیوە، لە ساڵی 1974 لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد لە توێژینەوەیەکی بەراوردکاری زمانەوانی نێوان لەهجەی سۆرانی و هەورامی لە رووی فۆنەتیک و مۆرفۆلۆژی و سینتاکسەوە، روونی دەکاتەوە کە هەورامی لەهجەیەکی رەسەنی کوردییە.[34] دواتر هەر لەسەر هەمان بابەت لە کتێبێکی قەبارە مامناوەندی بە ناوی (زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراورد دا) رەخنە لە بۆچوونەکانی مینۆرسکی و مەکەنزی دەگرێ، دوبارە بە درێژی بەراوردێکی زمانەوانی هەورامی و کرمانجی ناوەڕاست دەکات و تەئکید لە سەر رەسەنایەتی لەهجەیی هەورامی دەکاتەوە بۆ زمانی کوردی. هەروەها روونی دەکاتەوە کە هەورامی بە هۆی سەختی و شاخاوی ناوچەکەی دوچاری گۆشەگیری جوغرافی بووە و لە بەشەکانی دیکەی کوردستان دوورە پەرێز بووە، ئەم دوورە پەرێزییە لەم دەڤەرە کۆمەڵێک جیاوازی کولتوریی بەرهەم هێناوە، لەهەمان کاتدا تەئسیرێکی زۆری لە سەر لەهجەکەش بەجێ هێشتووە کە لە رووی وشەسازی و رستەسازییەوە لەگەڵ لەهجەکانی دیکەی کوردی جیاواز بێ، هەر ئەم جیاوازییەش وای لە رۆژهەڵاتناسان و هەندێک لە زمانناسانی ناوخۆش کردووە کە بە زمانێکی سەربەخۆی دابنێن نەک لەهجەیەکی کوردی.[35] هەورامانی پێیوایە لە بەراوردێکی نێوان زمانی ئاوێستا و

Institut Kurde de Paris

لەهجەکانی زمانی کوردی، بەدەردەکەوێت کە لەهجەی هەورامی لە رووی وشە و موفرەدات و ماناکانی و بوونی جیاوازی نێر و مێ و وێکچوونی نیشانەی مێ، هەروەها لە رووی پاشبەندی پلەی بەراوردی و نیشانەی (مضاف و مضاف الیه)، نزیکترین لەهجەیە لە زمانی ئاوێستاوە. [36]

لێکۆڵینەوەی دی ئەوە دەسەلمێنن کە هەورامی نزیکی لەگەڵ زمانی ئاوێستا و زمانی مادەکان هەیە. هەروەها ئەو جیاوازییەی کە لە رووی پێکهاتی ڕێزمانیی و وشە و گۆکردنی وشەکانەوە لەنێوان هەورامی و کرمانجی ناوەراستدا هەیە، جیاوازییەکی رووکەشە و ریشەیی نییە، هەموو بەڵگەکانیش ئەوە نیشان دەدەن کە هەموو لەهجەکان سەر بەیەک خێزانی زمانین. [37]

بە پێچەوانەی کوردناسەکانی دی، کوردناسی هۆڵەندی میشیل لەیزنبێرگ لە لێکۆڵینەوەیەکی ئەکادیمی لەبارەی گۆرانەکان، لەوانەی پێش خۆی بە ئینسافانە تر باس لە هەورامی دەکا و روونی دەکاتەوە کە هەورامی هەرچەندە لەهجەکەیان لە رووی پێکهاتی زمانییەوە سەر بە هەمان پێکهاتی لەهجەکانی دیکەی زمانی کوردی نیە، بەڵام لە رووی ئەتنیکی و نەتەوەیی و سایکۆلۆجی و کولتوری و کۆمەڵایەتی و مێژووییەوە هەورامی یان گۆرانەکان بە گشتی کوردن هەر بۆیە لەم روانگەیەوە دەکرێ بڵێین لەهجەکەشیان لەهجەیەکی زمانی کوردییە. [38]

دکتۆر ئەمیری حەسەنپور دوبارە هەر لەسەر پرسی ناسنامەی هەورامی لە توێژینەوەیەکدا لەسەر ئەو بابەتە دەدوێ و رەخنە لە تێزەکانی ریو و مینۆرسکی و مەیجەر سۆن و مەکەنزی دەگرێ و دوبارە تەئکید لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە هەورامی لەهجەیەکی کوردییە، چونکە لە رووی ئەتنیکی و کولتورییەوە گۆرانەکان خۆیان پێ کوردە و لەوەش ئاگادارن کە لەهجەکەیان لەگەڵ کوردەکانی دەوروبەری خۆیان جیاوازی هەیە و لێیان تێناگەن بەڵام هەرگیز ئەوەیان نەکردۆتە بەهانەیەک خۆیان لە کورد و لەهجەکەیان لە زمانی کوردی دابڕن. [39]

Institut Kurde de Paris

لێرەدا بۆمان روون دەبێتەوە بۆ دیاری کردنی لەهجەکانی زمانێک تەنها پێوەرە زمانەوانییەکان بڕیاردەر نین لەسەر ناسنامەی ئەو لەهجەیە بەڵکو پەیوەندییە ئەتنیکی و کولتوری و کۆمەڵایەتی و مێژووییەکان بڕیاری یەکلاکەرەوە دەدەن. ئیدی لەسەر ئەو بنەڕەتە، هەر بۆیە بە درێژایی مێژوو لەلایەن مێژوونووس و زمانەوانە کوردەکان وەک شەرەفخانی بدلیسی و مەردۆخی و تەوفیق وەهبی و عەلائەدین سەجادی و شێخ محەمەدی خاڵ و عەبدوڕەحمانی زەبیحی و دکتۆر کەمال فوئاد و محەمەد ئەمین هەورامانی و جەمال نەبەز و دکتۆر فوئاد حەمە خورشید و.... هتد ئەم لەهجەیان لە ڕیزی لەهجەکانی زمانی کوردی داناوە هەر لەسەر ئەو بنەڕەتەش ئەو لەهجەیە بۆ ماوەیەکی درێژ لە میرنشینی ئەردەلان شان بەشانی زمانی فارسی زمانی دادگا بووە، هەروەها بۆ ماوەیەکیش زمانی ئەدەبی و دادگایی میرنشینی بابان بووە. هەر ئەو لەهجەیە ئەدەبیاتێکی دەوڵەمەندی کوردی پێ نووسراوەتەوە، کۆمەڵێک شاعیری هەورامی وەک سەیدی هەورامی و بێسارانی و خانای قوبادی و وەلی دێوانە و .. زۆر شاعیری دی بە هەورامی شیعرییان هۆنیوەتەوە. هەورامی زمانی دینی ئەهلی هەق بووە کە زمانی سوڵتان سەهاک بووە و سرودەکانی یارسانی بە هەورامی پێ نووسراوەتەوە. هەورامی لای ئاخێوەرانی کرمانجی ناوەڕاستیش هەر بە لەهجەیەکی کوردی دانراوە، هەر بۆیە شاعیرێکی گەورەی وەک مەولەوی کە لە بنەچەدا خۆی سەر بە لەهجەی کرمانجی ناوەڕاستە، بەڵام گشت شیعرەکانی بە هەورامی هۆنیوەتەوە. لای شاعیرانی هەورامانیش، هەورامی لەهجەیەکی کوردییە. خانای قوبادی کە داستانی (شیرین و خوسرەو)ی بە

هەورامی هۆنیوەتەوە، نەک هەر پێی وابووە کە ئەو زمانە کوردییە لەهجەیەکی فارسی نیە بەڵکو بە جۆرێک ستایشی زمانە کوردییەکەی دەکا پێی لە فارسی شیرینترە:

جە لای عاقلان ساحیب عەقل و دین
دانا بوزرگان کوردستان زەمین
ڕاستەن مەواچان فارسی شەکەرەن
کوردی جە فارسی بەڵ شیرینتەرەن[40]

ئەگەر خانای قوبادی، هەورامی لەلای زمانی کوردی نەبوایە، بەم شێوەیە ستایشی زمانە کوردییەکەی نەدەکرد.

هەورامی و فەرید ئەسەسەرد

لەبەر رۆشنایی ئەم روونکردنەوەیەی سەرەوە، دێینە سەر تاوتوێ کردنی ڕایەکانی فەرید ئەسەسەرد کە سەرتاپای نووسینەکەی پڕە لە ئیشکالیەت و کەموکوڕی سەبارەت بە ناسنامەی هەورامی.

فەرید ئەسەسەرد دەڵێ **" لەرەسەنایەتیدا کرمانجیی خواروو ناتوانێ شان لە شانی هەورامی بداو لەم سەروبەندەشدا فۆنەتیکی هەورامی لە فۆنەتیکی کرمانجی زۆرتر لە فۆنەتیکی زمانی پەهلەوی نزیکترە."** دەبوایە نوسەر بۆ ئەم ئیدیعایەی ئیشارەتی بە سەرچاوەیەک بکردبایە کە فۆنەتیکی هەورامی لە پەهلەوی نزیکترە تا کرمانجی. ئەوە لێکۆڵینەوەکەی محەمەد ئەمین هەورامانی لە رووی دەنگناسییەوە دەیسەلمێنێ کە هەورامی لە رووی فۆنەتیکەوە بۆ دەنگە بزوێنەکان و نەبزوێنەکان لەگەڵ کرمانجی ناوەڕاست وەک یەکن، تەنها جیاوازییەکی کەم نەبێت.[41] مەکەنزی- ش پێیوایە سیستەمی دەنگی هەورامی بە شێوەیەکی بەرچاو هەروەک سیستەمی دەنگی لەهجە کوردییەکانی وەک سلێمانی و سنەیی دەوروبەری خۆیەتی.[42]

لەپاشان فەرید ئەسەسەرد دێتە سەر جیاوازی ڕێزمانیی هەورامی لەگەڵ کرمانجی ناوەڕاست ودەیکات بە بیانویەک بۆ دابڕینی لە زمانی کوردی و دەڵێ **" کێشەی کوردیو هەورامی لەوەدایە، کە ئەگەر ڕێزمان بکەین بە پێودانگ، هەریەکێکیان ڕێزمانێکی تایبەتی دەبێو هیچ چوارچێوەیەکی گشتی بۆ پەیوەندییان لەگەڵ یەکتردا پەیدا نابێ، مەسەلەکە لەوەدا دەردەکەوێ کە جیاوازیی نێوان کوردیو هەورامی زۆرترە لە جیاوازیی نێوان کوردیو فارسیو ئەگەر فراوانتر سەیری مەسەلەکە بکەین دەبێ دان بەوەدا بنێین کە جیاوازیی نێوان کوردیو هەورامی زۆر گەورەترە لە جیاوازیی نێوان هەردوو زمانی سویدیو نەرویژی یان مەکەدۆنیو یۆنانی"** ئەمە لە چ لێکۆڵینەوەیەک و چ بەراوردێک ئەوە سەلمێنراوە کە جیاوازی کوردی و هەورامی لە جیاوازی نێوان کوردی و فارسی زیاتر بێ؟ ئەگەر مەسەلەی ڕێزمان بکەین بە پێودانگ بۆ جیاوازی نێوان لەهجەکانی کوردی ئەوا نەک هەورامی و کرمانجی ناوەڕاست، بەڵکو گشت لەهجە کوردییەکان کەم هەتا زۆر لە رووی ڕێزمان و فۆنەتیک و مۆرفۆلۆژییەوە لەگەڵ یەک جیاوازن، ئەمە هەرگیز بەڵگە نییە لەسەر ئەوەی کە ئەوانە کوردی نەبن. لە سەرەوە روون کرایەوە کە چۆن دەستنیشانی لەهجە لەگەڵ زمان دەکرێت. ئەمە سەرەڕای ئەوەی بە بەراوردێکی هەورامی لەگەڵ فارسی، بۆ کەسێک کە کوردی و فارسی بزانێ، روون دەبێتەوە کە هەورامی زۆرتر لە کوردی نزیکە تا فارسی.

جیاوازی سوێدیی و نەرویجی یان جیاوازی مەکەدۆنی و یۆنانی هەرچییەک بێ و هەرچەند بێ، ئەم زمانانە تایبەتمەندی زمانەوانی خۆیان هەیە و زمانی کوردی و لەهجەکانی کوردیش تایبەتمەندی زمانەوانی خۆیان هەیە، هەرگیز ناکرێ جیاوازی زۆر و کەمی ئەوان بکرێ بە بەهانەیەک بۆ بڕیاردان

Institut Kurde de Paris

لەسەر ئەوەی کە هەورامی لەهجەیە یان زمان، یان کەمی جیاوازی ئەوان بکرێ بە پێوەرێک بۆ دابڕینی هەورامی لە زمانی کوردی.

لەپاشان درێژە بە قسەکانی دەدا و دەڵێ : **" ئەمە پێویست بەوە دەكات، كە زانیارییەكانمان دەربارەی زمانی هەورامی ڕاستبكەینەوەو لەم سەروبەندەدا نابێ هەڵوێستی زانست ملكەچی پێداویستییەكانی ناسیونالیزم بكرێ. ئەمە ئەوە دەگەیەنێ، كە كاتی ئەوە هاتووە دان بەوەدا بنرێ كە هەورامی دیالێكتێكی زمانی كوردی نییە، بەڵكو زمانێكی سەربەخۆیەو لەڕووی مێژوویيەوە پاشماوەی زمانێكی دێرینە كە پێش پەیدابوونی كورد وەك گروپێكی ڕەگەزیو پێش پەیدابوونی كوردی، وەك زمانێكی سەربەخۆ هەبووە، بەتایبەتی كە تائێستا هیچ بەڵگەیەك نییە بیسەلمێنێ كە زمانی كوردی بۆ هەورامی، زمانی دایك بووەو هەورامی لە قۆناغێكی دیاریكراودا وەك لق لێی جیابۆتەوە."** ئەمە هەڵوێستی کام زانستە کە ملکەچی پێداویستییەکانی ناسیۆنالیزم بووە؟ دەکرێ ئەو پرسیارە بکرێ، ئەگەر فەرید ئەسەسەرد هێشتا بۆی یەکلانەبۆتەوە هەورامی چییە و چۆن پەیدا بووە و چۆن گەشەی کردووە و چ پەیوەندییەکی بە زمانی ئەمڕۆی کوردییەوە هەیە، کەواتە لەسەر چ ئەساسێک بانگەشەی ئەوە دەکا کە هەورامی لەهجەیەکی کوردی نیە؟ یان چۆن بە بێ بەڵگە بانگەشەی ئەوە دەکا کە هەورامی سەر بە گروپێکی ڕەگەزی دیکە بن؟ ئەمە لە کاتێک زۆربەی بەڵگەکان ئەوە دەڵێن کە هەورامی لە رووی ئەتنیکی و کولتورییەوە رەسەنترین کوردن، تەنانەت لە رووی روخسار و رواڵەتی دەرەوەش هەروەک کوردەکانی دەوربەری خۆیانن. ئەگەر ئەو هێشتا بۆی ساغ نەبۆتەوە هەورامی چیە، کەواتە بە چ هەقێک هەورامی دەخاتە پاڵ رەگەزێکی دی و مافی کورد بوون لە لەهجەکەیان دەسەنێتەوە؟ کام لێکۆڵینەوەی زانستی ئەوەی سەلماندووە کە ئەوانە لە رەگەزێکی دی بن؟ مەگەر تەنها بۆچوون و گریمانکارییەکانی مینۆرسکی و مەکەنزی نەبێ. ئەوانیش لە نووسینەکانیان ناڵین ئەو مەسەلەیە لای ئێمە یەکلا بۆتەوە، ئەوان تەئکیدیان کردۆتەوە کە ئەمە تەنها گریمانێکە Hypothesis یان هەوڵێکە بۆ تێگەیشتن لەسەر ئەو بابەتە کە دەکرێ مشتومڕ و باسوخواسی زیاتری لەسەر بکرێ. سەیرە ئەگەر لای ئەوان هێشتا بە تەواوەتی ساغ نەبۆتەوە، ئەمە چۆن لای فەرید ئەسەسەرد ساغ بۆتەوە و وا بە ڕاشکاوی بانگەشەی زمانێکی سەربەخۆ بۆ هەورامییەکان دەکات.

لەپاشان درێژە بە قسەکانی دەدا و دەڵێ: **" ئەمە بەو مانایە نییە، كە هەورامییەكان كورد نین، بەڵكو بەو مانایە دێ كە هەورامییەكان، وەك ئێزدییەكان كە لەڕووی ئاینەوە تایبەتمەندییان هەیە، لەڕووی زمانەوە تایبەتمەندیی خۆیان هەیەو بەقەد ئەوەی كە ئێزدییەكان مافی ئاینییان هەیە، ئەوانیش مافی زمانەوانییان هەیە"** دەی ئەگەر هەورامییەکان کوردن کەواتە دەبێ زمانەکەشیان کوردی بێ، چونکە زمان بنەمایەکی سەرەکی کورد بوونە. مافی ئایینی ئێزدییەکان و مافی زمانەوانی لەهجەیەکی کوردی، ڕەچاو کردنی هەردوو دیاردەی کولتوری پێویستە، بەڵام هەردوو دیاردە پێویستە بە شێوەیەکی گونجاو هەڵسوکەوتی لەگەڵ بکرێ. لە بواری جیاوازی لەهجەیی، نەتەوە نابێ هەرچی لەهجەی هەیە بۆ خوێندن و ئیدارە بەکار بێت، نەتەوە دەبێ یەک زمانی یەکگرتووی هەبێت. ئەگەر لە سەر ئەو تێڕوانینەی فەرید ئەسەسەرد بڕوانینە هەمەچەشنی کولتوری لە نێو کورد، ئەوا دەبێ هەر گروپە و زمانی خۆی رابگەیەنێ و هەر لەهجەیەک ماڵی خۆی بکات، لە کۆتاییدا شتێک نامێنێتەوە ئێمە بەیەکەوە کۆ بکاتەوە. لێرەدا دەبێ ئەوە بڵێین، کەس نکوڵی لە مافی هەورامی وەک لەهجەیەکی کوردی و هیچ لەهجەیەکی دیکەی کوردی ناکات، بەڵام هەموو لەهجەیەک نابێ بە بیانوی مافی کولتوریی و هەمەچەشنی کولتوریی بکرێ بە زمانێکی سەربەخۆ و لە بواری پەروەردە و ئیداری بەکار بێت و لە کورد جیا بکرێتەوە. هەمەچەشنی لەهجەیی و کولتوریی وەک بڵێی ئەمە تەنها دیاردەیەکی زمانی کوردییە، ئەمە لە هەموو زمانێکدا هەیە. ئەوە میللەتی عەرەب و تورک و فارس و گشت نەتەوەکانی دنیا زمانەکانیان لەهجەی هەمەچەشنی هەیە و نەتەوەکانیان

Institut Kurde de Paris

هەمەچەشنی ئایینی و مەزهەبی و کولتورییان هەیە، بەڵام لە رووی زمانەوە تەنها یەک زمانی نووسین و خوێندنیان هەیە. میللەتی عەرەب، دروز و مارۆنی و شیعە و سوننە و عەلەوی و مەسیحی هەیە، بەڵام یەک زمانی یەکگرتووی نووسین و خوێندنیان هەیە، لوبنانییەک یان میسرییەک یان مەغربییەک ناڵی من جیاوازی لەهجەم هەیە و پێویستە ئەم جیاوازییە زمانییەم رەچاو بکرێ، ئەمە تەنها لە نێو هەندێک لە رۆشنبیرانی کورد هەیە بە ناوی مافی مرۆڤ و مافی زمان و دیموکراسییەوە پێیان خۆشە کورد بەسەر لەهجەی جیاوازدا دابەش بێ و زمانێکی هاوبەش نەبێ کورد پێکەوە کۆبکاتەوە. دەبێ چ ستراتیژیەتێک لە پشت ئەم دابەشکردنەوە بێ؟ فەرید ئەسەسەرد خۆی سەرۆکی سێنتەرێکی لێکۆڵینەوەی ستراتیژییە.

ئەمجارە دێتە سەر بەراوردی هەورامی و کوردی لەگەڵ زمانی عەرەبی (فصحی) و لەهجەکانی زمانی عەرەبی و دەڵێ: **"پەیوەندیی واقیعیی نێوان هەورامیو کوردی، وەك پەیوەندیی نێوان زمانی عەرەبیی پەتیو زمانی هەر وڵاتێکی عەرەبییە بەجیا. لە جیهانی عەرەبدا هەرهاووڵاتییەکی عەرەب بەکردەوە دوو زمانی هەیە: زمانی دایك، واتە ئەو زمانەی لەناو ماڵو شەقام پێی دەدوێو زمانی نووسین کە لەژیانی گشتیدا فێری دەبێ، چەمکی زمانی دایك کێشەی پەیوەندیی نێوان هەورامیو کوردی چارەسەر دەکاتو بەمپێیە هەر هەورامییەك دوو زمانی هەیە، یەکێکیان زمانی دایکە کە تایبەتەو ئەوی تر زمانی کوردییە کە گشتییە"** ئەم قسەیەی نووسەر تەواو دژ بە رایەکانی خۆی دەوەستێ، ئەگەر ئەمەی پێ ڕاست بێ، ئەوا دەبێ ئەوە قبوڵ بکات کە هەورامی لەهجەیەکی کوردییە و نابێ لەهجەکەیان بۆ خوێندن و نووسین و پەروەردە بەکار بێ، چونکە لەهجە عامییە عەرەبییەکان، هیچ کامیان لە بواری پەروەردە و ئیدارە بەکار نایەن و هیچ کام لە ئاخێوەرانی لە هجەکانیش ناڵێن زمانی ئێمە لەگەڵ زمانی عەرەبی پەتی دوو زمانی جیاوازە، نەکروان بە زمانی لۆکالیش وەک ئەو بۆ هەورامی داوای دەکا، تەنها بۆ ئاخاوتنە و بەکارهێنانیەتی لە بواری هونەری وەک شانۆ و فیلم و دراما و گۆرانی.

ئەمجارە نوسەر دەیەوێ لە ڕێی ناسیۆنالیزمی فەرەنسییەوە شەرعیەت بە فرە زمانی بدات لە نێو کورد و دەڵێ: **" بەپێی خوێندنگەی ناسیونالیستیی فەرەنسایی، هەستی نەتەوەخوازیی نەك زمان بنەمای نەتەوە پێکدێنێ. لە پەیوەندیی نێوان هەورامییو کوردیدا دەشێ تیۆرییە فەرەنسییەکە لە تیۆرییەکانی تر گونجاوتر بێو لەم ڕوانگەیەوە زمانی جیاواز بەربەست لەبەردەم هەستی کوردبووندا پێکناهێنێ"** ئەگەر ئەم تیۆرە فەرەنسییە لە بیری نەتەوەیی بۆ ئێمە گونجاو بوایە و زمان گرنگ نەبووایە لە ناساندن و پێکهێنانی نەتەوە، ئەوا دەبووایە هەر لە زۆر زووەوە تورکمان و ئاشوری کە دوو نەتەوەی جیاوازن و لەمێژ ساڵە لەگەڵ کورد دەژین، ئێستا دەبوایە ئەوان خۆیان بە کورد زانیبایە. هیچ گومان لەوەدا نیە کە پەیوەندییەکی بە هێز لە نێوان نەتەوە و زمان هەیە، ئەگەر وەک هەستی نەتەوەخوازیش بێ تورکمانێک خۆی بە کورد بزانێ، ئەمە تەنها هەستێکی رووکەشانەیە، بەڵام کە دێتە سەر زمان و کولتور، تەواو لەیەک دادەبڕێن، هەر یەکێک دەچێتەوە نێو چوارچێوە نەتەوەییەکەی خۆی.

ئەمجارە نوسەر باسی کوردە فەیلییەکان دەکا کە بە هەست کوردن و بەڵام بە زمان بە عەرەبی قسە دەکەن و دەڵێ : **" لەم سەروبەندەدا، بوونی زمانی عەرەبی بە زمانی قسەکردنی کوردە فەیلییەکان نەبۆتە ڕێگر لەبەردەم بەشداربوونیان لە بزووتنەوەی نەتەوەیی کورددا، ئەمە نیشانی دەدا کە مەرج نییە هەموو جار لە مەسەلەی خۆ بەکوردزانیندا زمان لەپێشی پێشەوە بێ. نموونەی هەورامییەکانو کوردە فەیلییەکان، نیشانی دەدا، کە هەست نەك زمان، لەپێشترە"** کوردە فەیلییەکان کە بە عەرەبی قسە دەکەن لەبەر ئەوە نییە کە زمانیان نییە یان زمانیان پێ گرنگ نییە بەڵکو لەبەر ئەوەیە کە لە بەغدا گەورە بوون و کوردی فێر نەبوون. ئەوە کوردە فەیلییەکانی خانەقین و مەندەلی بە کوردییەکی پاراو دەدوێن. ئەمە دوو مەسەلەی تەواو جیاوازە، دەبێ لەگەڵ یەک تێکەڵ

Institut Kurde de Paris

نەکرێن. ئەمە هەرگیز پاساوێکی راست و زانستی نییە تا پروپاگەندەی ئەوەی بۆ بکرێ کە زمان بۆ نەتەوە گرنگ نیە.

لەپاشان نوسەر دێتە سەر بە رەسمی ناساندنی هەورامی وەک زمانێکی لۆکال و ناساندنی ناوچەی هەورامان بە رەسمی و دەڵێ: " **ڕەنگە ئەمە پاڵپشت بێ بۆ پێویستیی ناساندنی زمانی هەورامی وەك زمانێکی لۆکاڵ. ئەمەش بەشێوەیەکی ئۆتۆماتیکی دەمانباتە سەر وروژاندنی مەسەلەیەکی تر کە مەسەلەی بەفەرمی ناساندنی ناوچەی هەورامانە. دەستەواژەی "هەورامان" لە نووسینە فەرمییەکاندا نییەو پێویستە ئەم ناوە دێرینە بپارێزێو لەم بارەیەوە ئەزموونی سەرکەوتوومان لە پاراستنو بەفەرمی ناساندنی ناوی دێرینی هەندێ ناوچەی وەك پشدەرو شارەزوورو شارباژێڕدا هەیە، ڕەنگە کۆکردنەوەی ناوچە هەورامینشینەکان لەیەك یەکەی ئیداریدا بەناوی هەورامانەوەو ناساندنی هەورامی لەچوارچێوەیدا وەك زمانێکی لۆکاڵ، کارێکی قورس نەبێ"** ئەوەی نوسەر داوای دەکا بۆ هەورامی و هەورامان، ئەمە زەمینە خۆش کردنە بۆ جودا کردنەوە و دابڕینی هەورامی لە کورد و دابڕینی ناوچەکەیانە لە کوردستان کە تا ئێستا هیچ هەورامییەک داوای ئەوەی نەکردووە، کەچی سەیرە ئەسەسەرد ئەمە بۆ هەورامی داوا دەکا. نازانم بۆ دەبێ نوسەرێکی کوردی بە ئاگا ئەوەندە هەوڵی بنکۆڵ کردنی ناسنامەی کوردی لەهجەیەکی کوردی بدات و حەز بکا لەهجەی هەورامی، کوردی نەبێ و دەڤەرەکەشیان لە کوردستان داببڕێ؟ ئەمە چ پرۆژەیەکی نەتەوەییە ئەم میللەتە لەسەر جیاوازی لەهجەکانی پەرتەوازە بێ؟ فرە لەهجەیی زمانی کوردی دەبێ وەک دەوڵەمەندی زمانەکە چاوی لێ بکرێ نەک بکرێ بە ئامرازێک بۆ دابەشکردنی نەتەوە بەسەر لەهجاندا.

لە دوا پەرەگرافی نووسینەکەی نوسەر دێتە سەر باسی پاراستنی زمانە لۆکالییەکان لە فەوتان و دەڵێ: " **گرنگترین لایەنی مەسەلەکە ئەوەیە، کە لەم سەردەمەدا پاراستنی زمانە لۆکاڵەکان لە فەوتانو پشتگیریکردنی داواکارییە زمانەوانییەکان بەشێکی پێداویستییەکانی مافی مرۆڤو مافە کولتوورییەکان پێکدێنێو لە وڵاتێکی فرە کولتوورو لێبوردەی وەك کوردستاندا، ناساندنی ئەو مافانە هیچ گرفتێك نانێتەوە"** ئەگەر مەسەلەی پاراستنی زمان لە فەوتان لای نوسەر گرنگ بێ، ئەمە زۆر راستە چونکە هەورامی لە لیسی ئەو لەهجە مەحەلییانەیە کە مەترسی لە ناوچوونی لەسەرە. منیش پێموایە ئەم لەهجە شیرینە کوردییە پێویستە بە شێوەیەکی جددی کاری بۆ بکرێ و ببوژێنرێتەوە. رزگار کردن و پاراستنی هەورامی لە فەوتان بەمە نابێ کە ئەسەسەرد بۆ هەورامی داوای دەکا و لەهجەکەیان لە کورد بوون دەشواتەوە و دەیکا بە زمانێکی مەحەلی و داوای بە رەسمی ناسینی دەکا، ئەمە پرۆژەی پاراستنی لەهجەی هەورامی نیە، ئەمە پرۆژەی بە نەتەوە کردنی هەورامانە کە هەورامییەکیش ئەمەی قبوڵ نییە.

بەرنامە و پرۆژەی هەمەجۆر هەیە بۆ پاراستنی زمان و لەهجە لە فەوتان. دەکرێ هەورامی و گشت لەهجەیەکی دیکەی کوردی لە بواری ئەدەبی و هونەری، دەرفەتی گەشە کردنیان بۆ بڕەخسێ، بۆ ئەوەی لەپاڵ زمانێکی ستانداردی یەکگرتووی کوردی، لەهجە کوردییەکان درێژە بە مانەوەی خۆیان بدەن. لە هەمان کاتدا لەهجە کوردییەکان سەرچاوەیەک بن بۆ بەهێز کردن و دەوڵەمەند کردنی زمانی ستانداردی کوردی، بە پێچەوانەوەی ئەم ئاراستەیە، بە کارخستنی ئەم هەموو لەهجە کوردییە لە بواری پەروەردە و ناساندنیان وەک زمانی سەربەخۆ، ئەنجامێکی زۆر خراپ و وێرانکەری دەبێ بۆ سەر پاشەرۆژی نەتەوەی کورد، لەم هەرێمە رزگار کراوەی کوردستان گەڕەلاوژەیەکی لەهجەیی دروست دەبێ کە دوای تێپەڕ بوونی چەند دەیەیەک، ئەو لەهجانە دەبن بە زمانی سەربەخۆ و داوای مافی کولتوریی و ناسنامەی نەتەوەیی خۆیان دەکەن، ئیدی هیچ شتێک نامێنێتەوە کە پێی بگووترێ زمانی کوردی و نەتەوەی کورد. ئەگەر ئەمڕۆ لەم پارچەیەی خاکی کوردستان کە تیایدا زمانی کوردی بە ڕەسمی ناسراوە، هەوڵی زمانێکی یەکگرتوو

Institut Kurde de Paris

نەدرێ، ئەوا لە پاشەرۆژ هەمان بێسەروبەری و پاشاگەردانی زمانیی بۆ پارچەکانی دیکەی کوردستان دەچێت و ئەوانیش دەکەونە هەمان گێژاوی زمانییەوە.

برەودان بە لەهجە کوردییەکان بە مەبەستی دابەشکردنی کورد، بە شێوازی هەمەچەشن، لەمێژە لە پلان و پرۆژە گرنگەکانی داگیرکەرانی کوردستان بووە. زۆر جار هەوڵیان داوە لەو کەلێنەوە بۆ کورد بێنە ژوورەوە، بۆ ئەوەی لەو ڕێگەیەوە پێشگیری لەیەکێتی زمان و نەتەوەی کورد بکەن. هەر بۆ ئەم مەبەستە هەردوو رژێمی ئێران و عێراق، بە شێوازی جیاواز، رەواجییان بە لەهجە کوردییەکان داوە بۆ ئەوەی ببن بە زمان و لە کورد داببڕێن. رژێمی ئێران لە زەمانی شا لە حەفتاکانی سەدەی رابردوو بەم هەموو لەهجە کوردییانە رادیۆی مەحەلی دامەزراند بوو: سۆرانی، سنەیی، کرمانجی، هەورامی، قوچانی(کرمانجی کوردەکانی خوراسان)، ئەمە لە کاتێک رژێمی شا ئەم هەمو رادیۆیەی بۆ لەهجە فارسییەکان دانەمەزراند بوو، گشت نەتەوەی فارس رادیۆی بە یەک زمانی فارسی هەبووە و هەیە. رژێمی ئێران لەوە ئاگادار بوو کە لەهجەی هەورامی باسوخواسی ئەوەی لەسەرە کە کوردی نەبێ بۆیە هەوڵەکانیان زیاتر چڕ دەکردەوە تا هەرچی زووتر لە کوردی دابڕن. ئێرانی زەمانی شا باوەڕیان نەک هەر بە لەهجە کوردییەکان نەبوو بەڵکو باوەڕیان بەوەش نەبوو کە کوردی زمانی نەتەوەیەکە، هەمیشە حیسابی لەهجەیەکی فارسییان بۆ زمانی کوردی کردووە. لە کردنەوەی رادیۆش بەو هەموو لەهجە کوردییانە ئامانجیان ئەوە بوو زمانی کوردی بە سەر لەهجەکان دابەش بکەن، بۆ ئەوەی زمانێکی ستانداردی یەکگرتووی کوردی دروست نەبێ و کورد لە رووی زمانەوە پەرتەوازە بێ، تا لە کۆتاییدا شتێک نەمێنێتەوە پێی بڵێن زمانی کوردی و نەتەوەی کورد.[43] ئەوا ئەمڕۆ ئەم بەرنامەیە بە عەمەلی لە کوردستانی باشور پیادە دەکرێ، نەک لەسەر ئاستی رادیۆی مەحەلی، بەڵکو لەسەر ئاستی زمانی جیاواز بۆ خوێندن و ئیدارە و پەروەردە، سەرەڕای داوا کردن بۆ دروست کردنی یەکەی ئیداری سەربەخۆ بۆ هەرێمی لەهجەکان.

Institut Kurde de Paris

ئەنجامی باسەکە

هەورامی لە رووی زمانەوانی و کولتوریی و نەتەوەییەوە بە درێژایی مێژوو لەهجەیەکی کوردی بووە و ئەدەبیاتێکی دەوڵەمەندی زمانی کوردیشی پێ نووسراوەتەوە. لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەمەوە بۆ یەکەمجار رۆژهەڵاتناسان گومانیان خستە سەرناسنامەی کورد بوونی ئەم لەهجە کوردییە و ڕایانگەیاند کە ئەمە لەهجەیەکی فارسییە و کوردی نیە. بوونی وشە و موفرەداتی کۆن لەم لەهجەیە لەگەڵ جیاوازی هەندێک لایەنی ڕێزمانی لەگەڵ لەهجەکانی دیکەی کوردی، بەهانەی ئەوەی داوەتە دەست ئەو رۆژهەڵاتناسانە کە رەگوریشەی ببەنەوە سەر فارسی کۆن یان پەهلەوی، یان هەندێک پێیان وایە کە ئەم لەهجەیە سەر بە ناوچەی دەریای قەزوینە و خەڵکەکەشی هەر لەو ناوچەیەوە هاتوون.

بۆچوونەکانی ئەو رۆژهەڵاتناسانە سەبارەت بە هەورامی و لەهجەکانی دیکەی گۆران وەک دملی، لە ماوەی سەد ساڵی رابردوو زۆر بە خێرایی چۆتە نێو نووسینەکانی کوردناسانی ئەورووپی و لە ڕێی ئەوانەوەش بە نێو نووسینی نووسەرانی کوردیشدا بڵاو بۆتەوە. بەبێ لێکۆڵینەوە و ورد بوونەوە لە

پاشخانی مێژوویی و فەرهەنگی و زمانیی گۆرانەکان، نکوڵی لە ناسنامەی کوردییان کراوە، چ وەک لەهجەیەکی گرنگی زمانی کوردی یان وەک بەشێکی ئەتنیکی و نەتەوەیی کورد.

ئەمڕۆ کە بە میتۆدی زمانناسی کۆمەڵایەتی نوێ لە کاری ئەو ڕۆژهەڵاتناسانە دەڕوانین دەبینین ئەوانە لە توێژینەوەکانیان تەنها لە ڕووی زمانەوانییەوە، وەک جیاوازی پێکهاتی ڕێزمانی و وشەسازییەوە ئەو لەهجەیان لە زمانی کوردی دابڕیوە، کەچی ڕەچاوی ئەوەیان نەکردووە کە ئاخێوەرانی ئەو لەهجەیە لە ڕووی مێژوویی و کولتوریی و کۆمەڵایەتی و سیاسییەوە کوردن و خۆشیان هەر بە کورد دەزانن. لە دیاری کردنی لەهجەی هەورامی لایەنی ئەتنیکی و کولتوری و کۆمەڵایەتی ئاخێوەرانی فەرامۆش کراوە، تەنها لە ڕوانگەی چەند تیۆر و چەند کۆد و هێمایەکی زمانەوانییەوە سەیری کراوە. ئەمە بێجگە لەوەی ئەو جیاوازییەی کە لە نێوان هەورامی و لەهجەکانی دیکەی کوردی هەیە، جیاوازییەکی ریشەیی نیە، لە ڕووی زمانناساییەوە، جیاوازییەکی ئاساییە کە لە نێوان دوو لەهجەی سەر بە زمانێک هەبێت. لە نێو زۆر لە زمانەکانی دنیا لەهجەی لەم جۆرە هەیە.

هەورامی وەک لەهجەیەکی کوردی ڕەسەن، لە کاری فەرهەنگی زۆربەی فەرهەنگنووسانی کورد، بۆ وشە و زاراوەی کوردی سوودی لێوەرگیراوە. بۆیە لە سەر ئەو بنەڕەتە جیاوازی پێکهاتی زمانیی هەورامی لەگەڵ لەهجەی دیکەی کوردی نابێ بکرێ بە ئامرازێک بۆ بنکۆڵ کردن و شێواندنی ناسنامەی کوردیی هەورامی و بانگەشەی سەربەخۆیی زمانیی بۆ بکرێ. بەکارهێنانی لەهجەی هەورامی لە بواری پەروەردە و خوێندن و ئیدارە زەمینە خۆشکردنە بۆ دابڕینی لە زمانی کوردی و کردنی بە زمانێکی سەربەخۆ و ئەوجا بە نەتەوەیەکی سەربەخۆ.

ژێدەر و سەرچاوەکان

[1] - Roy Harris, The Language - makers, Cornell University Press, Ithaca, N.Y., 1980.

[2] - Frederick Millingen, Wild life among the Koords, Hurst and Blackett Publishers, London, 1870, p.215.

[3] - J.K. Chambers and Peter Trudgill, Dialectology, Cambridge University press, 1998, pp. 4-5.

[4]- dialect continuum بە زنجیرە لەهجەیەک دەگووترێ کە لە لەناوچەیەکی جوغرافی قسەی پێدەکرێ و لەگەڵ ناوچەی دەوروبەری خۆی جیاوازییەکی زۆر کەمی هەیە. ئەگەر کەسێک لە ناوچەکەی خۆی بە هەر ئاراستەیەک سەفەر بکات جیاوازییەکان وردە وردە زیاد دەبێت، بەڕادەیەک کە قسەکەری هەردوو سەری کۆتایی ئەو ناوچەیە ناتوانن لەیەک تێبگەن یان بە زەحمەت لە یەک تێدەگەن.

[5] - Ronald Wardhaugen, An Introduction to Sociolinguistics, published by Blackwell, fifth edition, 2006, p.31.

[6] - Julie M. Groves, Language or Dialect—or Topolect? A Comparison of the Attitudes of Hong Kongers and Mainland Chinese towards the Status of Cantonese, University of Hong Kong, Sino-Platonic Papers, Number 179, February 2008, p.26

بۆ ژمارەی ئاخێوەرانی لەهجەکانی چین و خەریتەی لەهجەکان بڕوانە ماڵپەڕی ویکیپێدیا:

Institut Kurde de Paris

http://en.wikipedia.org/wiki/Varieties_of_Chinese.+

[7] - Jerry Norman, Chinese, Cambridge Language surveys, Cambridge University Press, 2008, pp.1-2.

[8]- زمانی سربی – کرواتی بۆ یەکەمجا لە ساڵی 1850 پێکهات، کاتێک کۆمەڵێک زمانناسی کرواتی و سربی لە ڤیەننا کۆ بوونەوە بۆ ڕیککەوتن لەسەر زمانێکی ستاندارد بۆ سلاڤییەکانی باشور بۆ ئەوەی لە رووی سیاسییەوە بە یەکگرتوویی بمێننەوە. زمانێکی ستانداردیان لە سەر بنەڕەتی لەهجەی شتۆکاڤیان Shtokavian پێکهێنا. دوای دروست بوونی شانشینی یۆگوسلاڤیا، لە ساڵی 1918 تا 1991 دەبێ بە زمانی رەسمی ئەو وڵاتە، دوای تێکچوونی ڕەوشی سیاسی و هەڵوەشانەوەی یۆگوسلاڤیا، زمانەکەش هەڵدەوەشێتەوە بۆ کۆمەڵێک زمان و کۆمەڵێک نەتەوەی وەک سربی، کرواتی، بۆسنی، مۆنتینگرۆ پەیدا دەبن. بڕوانە:

Eric A. Rice, Language politics in Bosnia, Croatia and Serbia, Naval Postgraduate School Monterey, California, unpublished, March 2010, p.13-14.

[9] - Ibid. p.3.

[10] - Patrick Colm Hogan(edited) The Cambridge Encyclopaedia of the language science, Cambridge university press, 2011,p. 254.

[11] - أمير شرف خان بدليسی، شرفنامه، تأريخ مفصل كردستان، بامقدمه و تعليقات و فهارس بقلم محمد عباسی، چاپ أفست علی اكبر علمی، 1343، ص 23.

[12]- من بەش بە حاڵی خۆم لە سەفەرێکم بۆ ماوەی مانگێک لە کوردستانی باکور کە لە شاری مەڵاتیاوە دەستم پێکرد بۆ ئەدیامان و ئورفا و ئامەد و جزیرە و مدیات و سیرت و وان بایەزید. لەو سەفەرەم توانیم لە ماوەیەکی زۆر کورت لەهجەی کرمانجی باکور فێر بم و بەجوانی لەگەڵ کوردەکانی ئەو ناوە بدوێم، بەبێ ئەوەی هەست بە هیچ بەربەستێکی زمانیی بکەم.

[13]- بۆ نمونە یەکێک لەو رۆژهەڵاتناسانە پرۆفیسۆر بێلا ئێدواردس Bela B. Edwards لە ساڵی 1851 نووسینێکی لەبارەی زمانی کوردی لە گۆڤاری کۆمەڵەی رۆژهەڵاتناسی ئەمەریکی بڵاو کردۆتەوە. پێیوایە زمانی کوردی سەر بە خێزانی زمانی فارسییە و هەروەک ئەویش وایە بەڵام هەندێک ڕیزمان و دەنگی زمانی فارسییان شێواندووە بە جۆرێکی دی دەنگەکان گۆ دەکەن، زمانێکە هەر بۆ قسەکردنە و هیچ بایەخێکی بۆ نووسین و ئەدەبیات نییە. بڕوانە:

Prof. Bela B. Edwards, Note on The Kûrdish Language, Journal of the American Oriental Society, Vol. 2 (1851), American Oriental Society, pp. 120-123.

یەکێکی دی لەم رۆژهەڵاتناسانە، ئوستین هێنری لایارد لە ساڵی 1853 بەمجۆرە لەبارەی لەهجەکانی کوردی دەدوێ و دەڵێ: " لەهجەکانی کوردی هیچ نیە تەنها چەند لەهجەیەکی شێواوی زمانی فارسی نەبێ، بە دەگمەن نەبێت، ئەگەرنا هەرگیز بۆ نووسین بە کار نەهاتووە" . بڕوانە

Austen H. Layard, Discoveries among the ruins of Nineveh and Babylon, with travel in Armenia, Kurdistan and Desert, G. P. Putnam, New York, 1853, p. 374.

[14] - گەڕیدەی ئینگلیز جێمس ڕیچ لە گەشتەکەی بۆ کوردستان لە هەر شوێنێک کە باسی گۆرانەکان دەکات هیچ گومانی لە کورد بوونیان نیە و لەهجەکەشیان وەک لەهجەیەکی کوردی ناو دەبا. لە سەفەری بۆ سلێمانی کاتێک سەردانی عوسمان پاشا دەکات، ڕیچ باسی گۆرانەکان دەکات، پاشای ناوبراویش بۆی روون دەکاتەوە کە گۆرانەکان دەکرێ بە ئاسانی بناسرێنەوە: بە روخساری دەموچاو و لەهجەکەیان کە کوردییە. بڕوانە:

Claudius James Rich, Narrative of a Residence in Koordistan and on the Site of Ancient Nineveh, James Duncan, London, 1836, p.81.

[15] - Charles Rieu, Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum. Vol. II, London,1881, pp.728-733.

[16] - ستونی کرمانجی ناوەڕاست، بۆ زیاتر روون کردنەوە، خۆم دام ناوە، لە کتێبەکەی چارلس ریو دا نیە.

[17] - , E. B. Soane, A short anthology of Guran poetry, Journal of the Royal Asiatic Society, Part I, January, 1921 pp. 57-81.

Institut Kurde de Paris

[18]- Ibid. P.60.

[19] - E. B. Soane, Report on the Sulaimania District of Kurdistan (1910), Kurdology Center, Sulaimani, Kurdistan – Iraq, 2008, p. 18.

[20] - E. B. Soane, To Mesopotamia and Kurdistan in disguise with historical notices of Kurdish tribes and the Chaldeans of Kurdistan, John Murray, London, 1926, p.381.

[21] - E. B. Soane, Report on the Sulaimania District of Kurdistan (1910), Kurdology Center, Sulaimani, Kurdistan – Iraq, 2008,p.80.

[22] - مەیجەر سۆن لە زۆربەی کتێبەکانی سەبارەت بە زمان و ڕێزمانی کوردی هەمیشە ئەوە دوبارە دەکاتەوە کە ئەو پروپاگەندانەی کە دژ بە زمانی کوردی کراوە کە گوایە "زمانێکی تێکەڵ پێکەڵی ناسازە و لەهجەیەکی شێواوی زمانی فارسییە، یان زمانێکی دەستکردە، لە وشەی فارسی و تورکی و ئەرمەنی پێکهاتووە، یان زمانێکە کەس لێیان تێناگا بە غەیری ئەوانەی کە بە خۆیان قسەی پێدەکەن" لەپاشان دەڵێ: " ئەوانە هیچی ڕاست نین، کوردی زمانێکی سەربەخۆیە و بە پاکترین زمانی ئارییەکان دادەنرێت و پاشماوەی زمانی ئاوێستا و مادەکانە" سۆن، بەم جۆرە زمانی کوردی بەرز دەنرخێنێ، کەچی هەر خودی سۆن کە دێتە سەر توێژینەوە لەسەر لەهجە کوردییەکان، زۆر کەم لەهجەی کوردی هەیە ئەسڵەکەی نەباتەوە سەر فارسی کۆن و تاجیکی یان پەهلەوی، تەنها لەهجەیەکی کوردی کە رزگاری بووبێ و ئەو بە کوردییەکی ڕەسەن و پاک و پەتی دادەنێ، ئەویش لەهجەی ناوچەی موکریانە چونکە پێی وایە ئەو ناوچەیە لە باشوری دەریاچەی ورمێ شوێنی مێژوویی مادەکان بووە. هەندێک جار لەهجەی ناوچەی هەکاریش دەخاتە پاڵ ئەو زمانە ڕەسەنە کوردییە، چونکە پێی وایە ناوچەی نێوان دەریاچەی ورمێ و دەریاچەی وان، شوێنە جوغرافییەکەی ناوەراستی کوردستانە و زمانەکەی بە پاکی ماوەتەوە، هەروەها شوێنی مێژوویی نیشتەجێ بوونی مادەکانیش بووە. بڕوانە ئەم سەرچاوانە:

E. B. Soane, Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language, Luzac & Co. London, 1913, pp. 3 – 13.

E. B. Soane, To Mesopotamia and Kurdistan in disguise with historical notices of Kurdish tribes and the Chaldeans of Kurdistan, John Murray, London, 1926, p.387.

E. B. Soane, Notes on Kurdish Dialects: The Shadi Branch of Kurmanji. Sulamania,(Southern Turkish Kurdistan) - Includes a Southern Kurdish Folksong in the Kermanshahi Dialect, Asian education services, New Delhi, Madras, 2003.

[23] - Vladmir Minorsky, , "The Gûrân," Bulletin of the School of Oriental and African Studies, Vol. 11, Part I, 1943, pp. 75-103.

[24] - D. N. Mackenzie, The dialect of Awroman (Hawraman-i Luhon) Grammatical sketch, texts, and vocabulary, Munksgaard, Kobenhavn 1966, pp.3-4.

[25] - B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schcht (edited), The Encyclopedia of Islam, New edition, Luzac & Co, London, 1965, p. 1139.

[26]- میهرداد ئیزەدی لە کتێبەکەی(A Concise Handbook, The Kurds) پوختەی ڕایەکانی ئەو چەند ڕۆژهەڵاتناسانە، بە تایبەت گریمانەکانی مینۆرسکی و مەکەنزی لەبارەی ئەسڵی گۆرانەکان و لەهجەکەیان، هەروەها مەسەلەی بوونی گۆرانەکان لەو ناوچەیە بەر لە کورد، دوبارە کردۆتەوە، وەک ڕاستییەکی مێژوویی سەلمێنراو بڵاوی کردۆتەوە پێشکەشی خوێنەرانی دەکات، کە ئەمە تەواو بە پێچەوانەی توێژینەوەی زانستییە. دەبوایە نووسەر گریمان و بۆچوونەکانی ئەوان لەگەڵ بۆچوونی خۆی تێکەڵ نەکات. ئەمە بێجگە لەوەی لەم کتێبەدا کۆمەڵێک زانیاری پڕ لەهەڵە و کەموکوڕی لەبارەی ناو و دابەشبوونی لەهجەکانی کوردی بڵاو کردۆتەوە، ناوی عەشیرەت و شاری لەگەڵ ناوی لەهجەکان وەک چێشتی مجێور تێکەڵ کردووە، هەر بە ئارەزووی خۆی ناوی بۆ لەهجە و بن لەهجەی کوردی داهێناوە.، بۆ نمونە بۆ ناوی لەهجەی گۆران و کەلهوڕ و لەک، ناوی پەهلەوانی بۆ داناوە کە گوایە لە لایەن نووسەرانی سەدە ناوەنجییەکان، گۆرانەکان و کەڵهوڕ و لەک ناویان بە پەهلەوانی

Institut Kurde de Paris

هاتووه، بەڵام دواتر ئەو ناوە چ لەلایەن کورد و غەیری کورد لە بەین چووە، وا ئەمڕۆ ئەو دەیەوێ ئەو ناوە زیندووی بکاتەوە. بڕوانە:

Mehrdad R. Izady, A Concise Handbook, The Kurds,Taylor & Francis, London, 1992, pp. 167- 175.

27 - D.N. MacKenzie, The Origins of Kurdish, Transactions of the Philological Society, 1961, P.86.

28 - L. O. Fossum, A practical Kurdish Grammar, The Inter – Synodical EV. Lutheran Orient – Mission Society, 1919, p. 6.

29 - بۆ نموونە کوردناسی روسی باسیل نیکتین لە کتێبە بە نرخەکەی لە بارەی کوردو کوردستان کە دێتە سەر ئەسڵی گۆرانەکان هەمان بۆ چوونەکانی مینۆرسکی و سۆن دوبارە دەکاتەوە، لەبارەی هەورامییەکانیش دەڵی: ئەوانە بە زمانێکی تایبەت قسەدەکەن، لە جیاتی کورد خۆیان بە هەورامی ناو دەبەن، لە رووی زمان و هەندێک تایبەتمەندی دیکە وا پێدەچی ئەوانە کوردی رەسەن نەبن، لەوانەیە هەروەک گۆرانەکان پاشماوەی قەومی دیکەی ئێرانی بن. بڕوانە لاپەڕە 280، 363، 371 ی کتێبی:

واسیلی نیکتین، کرد کردستان، ترجمە: محمد قاضی، انتشارات نیلوفر، چاپ دوم، تهران، 1366.

کوردناسی ئینگلیز درایڤەر Driver هەرچەندە بەشدارییەکی گرنگی سەبارەت بە لێکۆڵینەوە لە مێژووی بنەچەی کورد هەیە، کەچی لەبارەی زمانی کوردییەوە زانیارییەکانی سەرەتاییە و پڕە لە کەموکوڕی، تەنها دوبارە کردنەوەی چەند بۆچوونێکی چەوتی پێش خۆیەتی. لە نووسینێکی بەناوی (توێژینەوە لە مێژووی کورد) کە لە ساڵی 1922 لە گۆڤاری قوتابخانەی لێکۆڵینەوە رۆژهەڵاتییەکان، بڵاو کراوەتەوە. داریڤەر، پێی وایە زمانی کوردی لەهجەیەکی عامی زمانی فارسییە. کە دێتە سەر باسی گۆران و هەورامی، دەڵێ بۆ کورد بوون وەک کرمانجی نیە، ڕێزمان و وشە و زاراوەی تایبەت بە خۆی هەیە، بەڵکو تەنها شێوە زمانێکی فارسییە و لەوانەیە هەر لە زووەوە لە زمانی دایک جیا بوو بێتەوە، لەپاشان بە ڕادەیەکی زۆر لە کرمانجی وشەی خواستووە. وەک دیارە ئەم بۆچوونانەی درایڤەر لەبارەی هەورامی هەمان ڕایەکانی مەیجەر سۆنە، بەبێ لێکۆڵینەوە، دوبارەی کردۆتەوە و لە پەراوێزەکەش ئیشارەتی بە کتێبەکانی سۆن داوە. بڕوانە:

G. R. Driver, Studies in Kurdish History, Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London, Cambridge University Press, Vol. 2, No. 3 (1922), p.505.

کوردناسی فەرەنسی جۆیس بلۆ، وا پێدەچی ئەویش لە ژێر تەئسیری رۆژهەڵاتناسەکانی پێش خۆی نکوڵی لە کورد بوونی گۆرانەکان و لەهجەکەیان دەکات. لە نووسینێکی لە بارەی (ئەدەبی نووسراوی کوردی) لە دابەشکردن و ناوهێنانی لەهجەکانی کوردی، لەهجەی گۆران لە ڕیزی لەهجەکانی کوردی دانەناوە، دواتر کە دێتە سەر باسی دینی ئەهلی هەق دەڵی ئەوانە بە زمانێک قسە دەکەن کە ناوی (گۆران)ە و کوردی نیە. بەبێ ئەوەی هیچ روونکردنەوەیەک بدات. بڕاونە:

Joyce Blau, Kurdish Written Literature. In (Philips Kreyenbroek & Christine Allison, Kurdish Culture and Identity), Zed Book Ltd. London, 1996, pp.20-21.

کوردناسی هۆڵەندی مارتین فان برونەسن لە کتێبەکەی (ئاغا و شێخ ودەوڵەت) لە باسی لەهجەکانی زمانی کوردی کە دێتە سەر بن لەهجەکانی وەک سنەیی، کرماشانی، لەکی، پێیوایە ئەو لەهجە کوردییانە لە فارسییەوە نزیکترن هەتا کوردی، ئەمە بە بێ ئەوەی هیچ بەراوردێک بکات لە نێوانیان، وا پێدەچێ ئەمەی هەر لە کتێبەکانی سۆن وەرگرتبێت. لە پاشان کە دێتە سەر باسی گۆرانەکان ئەویش هەمان ڕایەکانی سۆن و مینۆرسکی و مەکەنزی دوبارە دەکاتەوە پێی وایە ئەوانە زمانەکەیان کوردی نییە و سەر بە کۆمەڵەی زمانە ئێرانییەکانی باکوری رۆژئاوایە بەڵام هەرچی کوردییە راستەقینەکەیە سەر بە باشوری رۆژئاوایە. ئەمەش هەمان ئیدیعای مەکەنزییە کە پێیوایە زمانی کوردی سەر بەگروپی باشوری رۆژئاوای زمانە ئێرانییەکانە و لە پەهلەوی نزیکە یان هەر لەو وەرگیراوە. لەپاشان کە دێتە سەر باسی دانیشتوانی هەورامان دەڵێ "ئەوانە بە یەکێک لە زاراوەکانی گۆران دەدوێن تا سەرەتای ئەم سەدەیش خۆیان بە گەلێکی جوداواز لە کورد دەزانی. گەر بە پێی بنەچەی نەریتەکەیان بێت، دەبێت لە دەڤەرێکی باشوری خۆرئاوای دەریای قەزوینەوە هاتبن". ئەمەش هەمان ڕایەکانی مینۆرسکی –ە لە بارەی گۆرانەکان، بەڵام زۆر سەیرە کە دەڵی هەتا سەرەتای ئەم سەدەیش هەورامان خۆیان پێ گەلێکی جودا بووە. ئەمەش ناشارەزایی

Institut Kurde de Paris

نوسەر نیشان دەدات کە نازانێ لەوەتەی ناوی هەورامی و هەورامان و گۆران هەیە، چ لە سەدەی بیستەم و پێش سەدەی بیستەمیش ئەوانە هەر کورد بوونە . بڕوانە:
مارتین فان برونەسن، ئاغا و شێخ و دەوڵەت، کوردۆ لە ئەڵمانییەوە کردوویە بە کوردی، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم سلێمانی، 1999، ل 55-59، ل285 - 270.
نکوڵی کردن لە ناسنامەی کوردیی گۆرانەکان (هەورامییەکان و زازاییەکان) بە ڕادەیەک بە نێو کتێبان بلاو بۆتەوە گەیشتۆتە نێو کتێبەکەی (رشید یاسمی) بەناوی (کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او) لە لاپەڕە 98 دەڵێ: " لەسەدەی بیستەم لێکۆڵەران لە توێژینەوەکانیان هاتوونەتە سەر ئەو باوەڕە کە لە نێو کوردان تایەفەیەکی دیکەی ئێرانی هەیە کە کورد نین ئەویش: (گۆران – زازا) ن". بڕوانە:
رشید یاسمی، کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، انتشارات ابن سینا، چاپ سوم، بدون تاریخ چاپ، ص98.
هەر هەمان دەستەواژەی رەشید یاسەمی لە بارەی بنەچەی گۆرانەکان لە فەرهەنگی (لغت نامە دهخدا) ش کە دێتە سەر ناوی (گوران) بەبێ لێکۆڵینەوە دوبارە بۆتەوە. بڕوانە:
علی أکبر، لغت نامە دهخدا، شمارە مسلسل: 30، مؤسسە أنتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران، 1335 خورشیدی، ص516.
وەک دەبین ئەم گریمان و بۆچوونە چەوتانەی ئەو رۆژهەڵاتناس و کوردناسانە لەبارەی گۆرانەکان چۆن کاری کردۆتە سەر بیروڕای ئەو هەموو نوسەرەی دوای خۆیان، بەبێ ئەوەی لە سەر ئەم بابەتە هەڵوەستەیەک بکەن کە بۆ دەبێ ئەو لەهجەیە کوردی نەبێ. لە سەرچاوەکان، بەبێ توێژینەوە و ورد بوونەوە، نەقلیان کردووە بلاویان کردۆتەوە.

30- هەتا ئەمڕۆش ئەم کوردناسە ئەوروپییانە زۆر بێ ئینسافانە و بەبێ شارەزاییەکی باش، لەسەر لەهجە کوردییەکان قسە دەکەن و حوکمی چەوت و ناڕەوای لەسەر دەدەن، هەتا بۆیان بکرێ جیاوازی لەهجە کوردییەکان گەورە نیشان دەدەن تا بیانکەن بە زمانی سەربەخۆ. بۆ نمونە کوردناسی هۆڵەندی فلیپ کرەینبروک لە نووسینێکی لە بارەی زمانی کوردی دەڵێ: " تەنها لەبەر ئەوەی کە کرمانجی و سۆرانی لە رووی نەتەوەییەوە سەر بە یەک بنەچەی هاوبەشن، بۆیە پێیاندەڵێن دوو لەهجەی زمانی کوردی بەڵام لە رووی زمانەوە یان هەر هیچ نەبێ لەرووی رێزمانەوە جیاوازی نێوان کرمانجی و سۆرانی بە رادەی جیاوازی نێوان زمانی ئەڵمانی و ئینگلیزییە، هەر بۆیە دەکرێ پێیان بگووترێ زمان نەک لەهجە، بەڵام لە رووی موفرەدات و فۆنەتیکەوە بە رادەی ئەڵمانی و ئینگلیزی نابێت". بۆ ئەم جیاوازییەش نمونەی نێر و مێ دێنێتەوە، کە لەسۆرانی وەک ئینگلیزی نێرو مێی نیە، بەڵام لە کرمانجی وەک ئەڵمانی نێر و مێ هەیە. بڕوانە:
Philip G. Kreyenbroek, The Kurds: A Contemporary Overview, Routledge; 1 edition December 6, 1991, p.55.

دوای ئەو نووسینەی کرەینبروک هەمان ڕایەکەی ئەو لەسەر ئەم دوو لەهجە کوردییە لای دەیڤید مکدۆوال دوبارە دەبێتەوە، سەرەڕای دوبارە کردنەوەی هەمان بیروڕای رۆژهەڵاتناسان سەبارەت بە ناسنامەی گۆران و هەورامی بڕوانە:

David McDowall, A Modern History of The Kurds, I.B. Tauris & Co Ltd, London, 1997,pp. 9-10.

ئەگەر کەسێک شارەزایی لە زمانی ئینگلیزی و ئەڵمانی هەبێ و لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست و باکوریش بە چاکی بزانێ، ئەوجا تێدەگا کە ئەو کوردناسانە چەند بە هەڕەمەکی و بەبێ بەراوردێکی زانستیانە ئەو حوکمە ناڕەوایەیان بە سەر ئەو دوو لەهجەیەی زمانی کوردی داوە. دەکرێ بڵێین جیاوازی کوردی و فارسی وەک جیاوازی هۆڵەندی و ئەڵمانییە، بەڵام جیاوازی ئینگلیزی و ئەڵمانی ئەوەندە زۆرە رەنگە ئینگلیزێک بە چەندین کۆرسی چڕ و پڕی ئەڵمانی ئەوجا بتوانێ کەمێک بە ئەڵمانی قسە بکات. وەک لە هەموو کوردێک ئاشکرایە کە ئەو جیاوازییە زۆرە لە نێوان ئەو دوو لەهجە کوردییە نییە. ئەگەر بە دوای سەرچاوەی ئەو رایانەشدا بچین دەبینین ئەوانیش هەر لە بنەڕەتدا لە کتێبەکانی سۆن و مەکەنزی وەرگیراون، یان لە کەمی شارەزاییان بە زمانی کوردی بە سەر هەڵەی وا گەورەدا کەوتوون، کە ئەم هەڵانە ئەمڕۆ بوون بە ویردی سەر زاری ئەو نوسەرانە، ئیدی لە رێی ئەوانەوە بلاو بۆتەوە و چۆتە نێو نووسینی نوسەرانی دیکەی ئەوروپی، ئەوجا لەوانەوە دێتە نێو نووسینی نوسەرە کوردەکان.

Institut Kurde de Paris

به پێچەوانەی زۆربەی کوردناسەکان، مەیجەر نوئێل لەوانی دی باشتر بۆ جیاوازی لەهجە کوردییەکان چووە، لە کتێبی بیرەوەرییەکانی خۆی لە کوردستان، دەڵێ: "زۆر جار گووتراوە کە زمانی کوردی بریتیە لە چەند لەهجەیەکی زارەکی کە لە دۆڵێکەوە بۆ دۆڵێکی دی جیاوازی هەیە. راستە ئەو زمانەی باشوری رۆژهەڵاتی کوردستان واتە بابا کوردی(مەبەستی کوردی بابانی ناوچەی سلێمانییە- وەرگێڕ) جیاوازییەکی بەرچاوی لەگەڵ کرمانجی هەیە، بەڵام ئەوە راست نییە ئەگەر بڵێین بن لەهجەکانی کرمانجی جیاوازییەکی بنچینەییان هەیە. من چەند کەسێکی خەڵکی بۆتان و دیاربەکر و هەکاریم لایە کە لەگەڵ ئاخێوەرانی لەهجەی ئەوپەڕی رۆژئاوای کوردستان بەباشی دەدوێن و لەیەک تێدەگەن. تەنها چەند هەفتەیەک لێرە بمێننەوە ئیدی تەواو بەسەر لەهجەکە زاڵ دەبن. ئەو جیاوازیانە کە هەیە زیاتر لە گۆڕانی دەنگە بزوێنەکانە. بۆ نمونە من لێرە وشەی دایکم بیست – دایک، دای، دا، دی (Dyk, Dy, Da, Di)، ئەم جۆرە جیاوازییانە کەسێکی بێگانە کە هێشتا گوێی بەم دەنگە جیاوازانە ئاشنا نەبووە توشی سەرلێشێوان دەکات. ئەوەی زیاتر وایان لێ دەکا کە بە شێوەیەکی ناپێویست، جیاوازی لەهجەکان گەورە نیشان بدەن، لەو کاتەیە کە وشەکان لە حاڵەتی زەرف بەکار دێن یان ئامرازی پەیوەندیان دەچێتە سەر، یان ئەو وشانەی کە بە بەردەوامی بەکار دێن. بۆ نمونە وشەی (ئێستا)ی سلێمانی، لە هەکاری دەبێ بە (نها) لە رۆژئاوای کوردستان دەبێ بە (ئەنگۆە). لە لەهجەکانی دی دەبێ بە (ئەیستا)، (ئەنکا)، (نکا)، (هەنوسکا). بۆیە هەر کەسێک شارەزاییەکی باشی لە لەهجەی ناوچەیەک هەبێ دەتوانی بە ئاسانی و بە خێرایی لەهجەکانی دی فێر بێ، تەنها پێویستی بە لیستێکی کورتی ئەو وشە هاوبەشانە هەیە کە لە نێوان لەهجەکان وشەی جیاوازیان بۆی هەیە".
بڕوانە:
Noel E.M. (Diary of Major E.M. Noel, C.I.E., D.S.O., on special duty in Kurdistan, from June 14th, to Septemebr 21st, printed by Governement press, Basrah, 1919, p.9.
هەروەها بڕوانە: الدکتور فؤاد حمە خورشید، اللغة و اللهجات الکردیة (دراسة جغرافیة)، دار الثقافة و النشر الکردیة، بغداد، 2005، ص 16.
بێجگە لە ڕای ئەو کوردناسە رۆژئاواییانە، نوسەری کوردمان هەیە وەک جەعفەری شێخولئیسلامی کە زمانناسیشە، لە بەزمانکردنی لەهجە کوردییەکان دەستی لەو کوردناسانە سەندۆتەوە بە پێش هەموویان کەتووە، پێی وایە ئەو لەهجە کوردییانە لەهجە نین، بەڵکو زمانە کوردییەکانن، چونکە کورد تائێستا زمانێکی هاوبەش و یەکگرتووی نیە کە کوردی بێ و هەموو لێی تێبگەن، ئەوەی هەیە چەند زمانێکە و لە یەک دوورن، لە رووی ڕێزمان و فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆژییەوە لەیەک جیاوازن، هەوڵدان بۆ سازدانی زمانی یەکگرتووی کوردی تازە درەنگە، یان کات بە فیڕۆ دانە، بۆیە هیوا خوازە کە رۆژێک زمانی کوردیش وەک زمانی لاتینی لێ بەسەربێ هەر لەهجەیەک ببێ بە زمانێک. بەراستی سەیرە زمانناسێکی کورد لەم قۆناغە ناسکەدا کە زمانی کوردی پێیدا تێدەپەڕێ ئەوە هەڵویستی بێ لە ئاست زمانی نەتەوەکەی، ئەوەندە حەز بکات زمانی کوردی وەک لاتینی لێ بەسەر بێ، زمانێکی یەکگرتووی کوردی دروست نەبێ. وەک بڵێی ئەو میللەتانەی ئەمڕۆ زمانی یەکگرتوویان هەیە هەر لە ئەزەلدا هەیان بووە. ئەوەی کاتی خۆی بە دەستی هێنا ئەوە ئەمڕۆ ئەو میللەتە خاوەن زمانێکی یەکگرتووە، بەڵام ئەمڕۆ کە نۆرەی کورد هاتوە، دەبێ لێی بێبەش بێ، چونکە بە قەولی شێخولئیسلامی باوی نەماوە. بۆ درێژەی ئەم باسە بڕوانە ئەم هەڤپەیڤینە لەگەڵ جەعفەری شێخولئسلامی لەبارەی زمان و زاراوە:
http://hedih.blogspot.com/2004/02/blog-post_23.html

31 - محەمەد ئەمین زەکی بەگ لە خولاسەیەکی تەئریخی کورد و کوردستان زۆر بە کەمی و نیوەچڵی خۆی لە قەرەی باسوخواسی گۆرانەکان داوە و زۆر کەمیش لە سەر لەهجەکەیان توێژینەوەی کردووە. لە بارەی بنەچە و مێژووی لەهجەی هەورامییەوە, بە داخەوە ئەویش بەبێ لێکۆڵینەوە، هەمان ڕایەکانی مەیجەر سۆنی دوبارە کردۆتەوە، لەبارەی هەورامییەوە دەڵێ رەنگە لە بنەچەدا زمانی تاجیک بێ و لەبارەی ئەردەلانی کۆن و کەڵهوڕ و لەک- یش هەر هەمان رایەکانی سۆن بە بێ دەستکاری وەرگێڕاوەتە سەر کوردی کە لە لاپەڕەی 80 ی کتێبەکەی سۆن (1910) Report on the Sulaimania District of Kurdistan هاتووە، بە بێ ئەوەی ئیشارەت بە سەرچاوەکەشی بدات، بڕوانە: محەمەد ئەمین زەکی بەگ، خولاصەیەکی تاریخی کورد و کوردستان، لە زۆر قەدیمەوە تا دەوری ئیمڕۆ، ئامادەکردن: ڕەفیق سالْح، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە ، هەولێر، 2006، ل 229 – 230. ئەم جۆرە کەموکورتیانە بە هیچ شێوەیەک لە بایەخی ئەم کتێبە کەم نەکاتەوە کە شاکارێکی مێژووی کوردە. فەرید ئەسەسەرد لە کورتە وتارەکەی ناوی ئەمین زەکی بەگ لە ڕیزی ئەوانە داناوە کە هەورامی بە لەهجەیەکی کوردی دادەنێن، بەڵام وا دیارە ئاگادار نەبووە کە ئەویش وەک مەیجەر سۆن پێی وایە هەورامی کوردی نییە و تاجیکییە.

Institut Kurde de Paris

[32] - Taufiq Wahaby, The origins of the Kurds and their language, reprinted in Sweden, 1982, p. 16.

[33] - Taufiq Wahby and C. J. Edmonds, A Kurdish-English dictionary, Oxford Clarendon Press, 1966.

[34] - محمەد ئەمین هەورامانی، تەماشایەکی سەرپێی نێوان زاری هەورامانی و سۆرانی، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، ژمارە 2 بەرگی 2، 1974، ل117– 160.

[35]- محمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراورد دا، دەزگای رۆشنبیری و بڵاو کردنەوەی کوردی، بەغدا، 1981، ل10.

[36]- هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل50.

[37]- عادڵ محەمەد پوور، شەبەنگی زوانی کوردی هورامی لە گاساکان تا..، چاپخانەی بابان، 2008، ل90.

[38] - Michiel Leezenberg, Gorani Influence on Central Kurdish: Substratum or Prestige Borrowing? Amsterdam, Institute for Logic, Language and Computation, University of Amsterdam, ILLC Prepublication Series X--93-03, 1993.

[39] - Amir Hassanpour, The Identity of Hewrami Speakers : Reflections on the Theory and Ideology of Comparative Philology," in Anthology of Goran Kurdish Poetry, edited by A Soltani, London, Soane Trust for Kurdistan, 1998, pp. 35-49.

[40]-زاری زمانی کوردی لە تەرازووی بەراورد دا، ل28.

[41]- هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل 156.

[42] - D. N. Mackenzie, The dialect of Awroman (Hawraman-i Luhon), P.7.

[43] - Amir Hassanpour, Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985. San Francisco, Mellen Research University Press, 1992, p. 288.

sudad.rasool67@gmail.com

تێبینی: ئەم نووسینە لە ژمارە (13) ی ساڵی 2012 ی گۆڤاری زمانناسی بڵاو کراوەتەوە.

Institut Kurde de Paris